

DEDE KORKUT KİTABINDAKİ SÖZ VARLIĞININ KAZAK TÜRKÇESİNDEKİ İZLERİ

*Ercan ALKAYA**

Özet

Bulunuşunun üzerinden 200 yılı aşkın bir zaman geçen Dede Korkut Kitabı, 15.-16. yüzyıllarda Anadolu-Azerbaycan coğrafyasında Eski Oğuz Türkçesiyle yazıya geçirilmiş bir eser olsa da teşekkül tarihinin derinliği ve tarihî coğrafyasının genişliği bakımından sadece Oğuz Türklerinin değil, tüm Türklüğün en önemli eserlerindedir.

8. yüzyılda Oğuzların Seyhun kıyılarına göç etmelerinden itibaren oluşmaya başlayan Dede Korkut kahramanları etrafındaki boylar, Seyhun kıyılarında, Maveraünnehir ve Horasan'da ve son olarak Azerbaycan ve Anadolu sahasında yüzyıllarca sözlü gelenekte yaşadktan sonra 15. yüzyılda Akkoyunlu coğrafyasında son biçimlerini alarak yazıya geçirilmiştir. Dolayısıyla, Dede Korkut Kitabı'nın dilinde Oğuz Türkçesinin yanı sıra diğer Türk lehçelerinden izler bulmak mümkündür.

Bu çalışmada Dede Korkut Kitabı'nda yer alan Türkçe kelimeler, günümüz Kazak Türkçesinin söz varlığıyla karşılaştırılmış, ortak ve benzer olduğu düşünülerek ele alınan 77 kelime alfabetik olarak sıralanmış ve değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dede Korkut Kitabı, Söz Varlığı, Kazak Türkçesi, Eski Türkçe, Kıpçak Türkçesi.

TRACES OF THE DEDE KORKUT BĖOK'S VOCABULARY IN THE KAZAKH TURKIC

Abstract

More than 200 years have passed since the Dede Korkut BĖok was discovered. Although it is a work written in Old Oghuz Turkic in Anatolia-Azerbaijan geography in 15th-16th centuries, it is one of the most important works of all of Turkishness, not just Oghuz Turks in terms of the depth of its history and the width of its historical geography.

Stories of the Dede Korkut's heroes, which started to form in the 8th century after the Oghuz immigration to the shores of Syr Darya lived in oral tradition in the shores of Syr Darya, Transoxiana and Khorasan then they were written in the 15th century in the Aq Qoyunlu territory and got their final form. Because of that besides the Oghuz Turkic, traces of the other Turkic dialects can be found in the language of the Dede Korkut BĖok.

In this study, Turkish words of Dede Korkut BĖok were compared with the vocabulary of present-day Kazakh Turkic. 77 words that are considered as common and similar were listed alphabetically and evaluated.

Key Words: Dede Korkut BĖok, Vocabulary, Kazakh Turkic, Old Turkic, Kipchak Turkic

* Prof. Dr., Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü. Elazığ/TÜRKİYE. El-mek: ealkaya16@gmail.com

 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9618-5614>

Giriş

Bulunuşunun üzerinden 200 yılı aşkın bir zaman geçen ve şimdiye değin hakkında binlerce irili ufaklı çalışma ortaya konan Dede Korkut Kitabı, Türk milletini meydana getiren boyların en önemli destansı edebî eserlerinden olup dünya çapında insanlığın kültürel miraslarından da biridir. Bir ön sözden ve on iki boydan (hikâyeden oluşan) eser, ortaya konulduğu günden itibaren sözlü kültür içinde dilden dile, anlatıcıdan anlatıcıya aktarılarak 15.-16. yüzyıllarda Oğuz sahasında yazıya geçirilmiştir. Dede Korkut Kitabı, Türk dünyasının ortak tarihini, düşünce dünyasını, dilini, töresini, inancını, mitolojisini, etnografyasını, folklorunu, zevkini içeren, ortaya koyan eşsiz bir eserdir.

Dede Korkut Kitabı'nın *Kitâb-ı Dedem Korkud alâ Lisân-ı Tâife-i Oğuzân* başlığını taşıyan Dresden nüshası ilk kez Dresden Kral Kütüphanesinde H. O. Fleischer tarafından bulunmuştur. Eseri ilk tanıtan ve faydalanan F. von Diez (1811-1815) olmuştur (Ergin, 2004: 57). F. von Diez, ayrıca 1815'te Dresden yazmasını istinsah etmiştir. Bu nüsha Berlin Kraliyet Kütüphanesi'ndedir (Sertkaya, 2006: 9). İtalyan Türkolog Ettore Rossi tarafından 1950 yılında Vatikan Kütüphanesi'nde bulunan ve 1952 yılında yayımlanan Vatikan nüshası, altı hikâyeden oluşmakta ve *Hikâyet-i Oğuz-nâme-i Kazan Beg ve Gayrı* adının taşımaktadır (Özçelik 2016b, 39). 2018 yılında Veli Muhammed Hoca tarafından Tahran'da bulunan "Türkistan", "Günbed" ya da "Türkmen Sahra" adı verilen eserin üçüncü bir nüshası daha tespit edilip ilim âleminin istifadesine sunulmuştur.

Dede Korkut Kitabı üzerine bu güne kadar Türkiye dışında ve Türkiye'de pek çok çalışma yapılmıştır. Dede Korkut Hikâyeleri ile ilgili ilk çalışmalar, H. O. Fleischer, H. F. von Diez, Theodor Nöldeke, W. Bardhold, A. Divaev, Tumansky, K. İnostrantsev, F. Babinger, Ettore Rossi gibi Alman, Rus, İtalyan bilim adamları tarafından yapılmıştır. Bilhassa hikâyeler üzerindeki bütüncül çalışmaları bakımından Türkiye'de Muharrem Ergin, Orhan Şaik Gökyay, Semih Tezcan-Hendrik Boeschoten, Sadettin Özçelik, Osman Fikri Sertkaya, Mustafa Kaçalın, Mertol Tulum-M. Mahur Tulum, Ahmet B. Ercilasun; yine Azerbaycan'da H. Araslı, M. Tahmasb, Ş. Cemşidov, Ə. Dəmirçizadə, F. Zeynalov; Türkmenistan'da Annagurban Aşirov, Kazakistan'da M. Joldasbekov-G. Şadiyeva gibi bilim adamları tarafından hem Dresden hem de Vatikan nüshası üzerine yapılan çalışmalar önemlidir. 2018 yılında Veli Muhammed Hoca tarafından Tahran'da bulunan "Türkistan", "Günbed" ya da "Türkmen Sahra" adlı nüsha üzerine de Metin Ekici, Yusuf Azmun, Nasser Khaze Shahgoli-Valiollah Yaghqobi-Shahrouz Aghatabai-Sara Behzad, Ramiz Asker gibi bilim adamları 2019 yılında hazırladıkları çalışmaları neşretmişlerdir.

Dede Korkut Kitabı (bundan sonra DKK) ile yukarıda adı geçen ve geçmeyen pek çok çalışmada, eserin teşekkül tarihi, coğrafyası, tarihî gerçekliği, Türk dünyası içindeki yeri, Oğuzlar ve Oğuz dışı Türk boylarıyla ilgisi vd. gibi pek çok konu ayrıntısıyla ele alınmıştır. Dolayısıyla bu çalışmada mevcut bilgiler tekrar edilmemiş, sadece DKK'deki söz varlığı bugünkü Kazak Türkçesiyle karşılaştırmalı olarak ele alınarak benzerlikler ve ortaklıklar ortaya konulmaya çalışılmıştır.

DKK'nin Oğuzlara ait destanî anlatılar olduğu üzerinde kuşku bulunmasa da bu eserlerin oluşum tarihi yazıya geçirildiği tarihten çok daha eski bir zamana gitmekte, anlatıların coğrafyası da Anadolu ve Azerbaycan'dan çok daha geniş bir alana yayılmaktadır. A. Bican Ercilasun, Türklerin ve Oğuzların sözlü, efsanevi tarihini Dede Korkut boylarını, Dede Korkut'un söylediği sözlerini bir araya getirerek Oğuznamelerin yapısını bütünüyle ele aldığı ve 26 adet Oğuznameyi bir bütün teşkil edecek şekilde ortaya koyduğu Nehir Destan Oğuzname (Oğuz Bitigi) adlı eserinde "*Oğuzname yalnız Oğuzların değildir, bütün Türk Dünyası'nın destanıdır. Oğuzname'de Sakalar, Hunlar, (Kök) Türkler, Karahanlılar vardır ve bunlar bütün Türk Dünyası'nın ortak tarihidir. Uygur'un, Kıpçak'ın, Karluk'un, Kanglı'nın, Halaç'ın*

adlarını Oğuz Han vermiştir; bu boyların kurucularının hepsi de Oğuz Han'ın beyleridir ve bunların tamamı Türk Dünyası demektir.

Manas'ın büyük büyük atası Oğuz Han'dır; Oğuzname'den kopmuş Alpamiş, Altay Türklerinde de anlatılmaktadır. Korkut Ata yırlarıyla, kopuzuyla, ölümden kaçmasıyla Kazaklar arasında canlı olarak yaşamaktadır. Türkmenler Salur'dur, Ersarı'dır. Salarlar Akman'dır, Karaman'dır. Afganistan Afşarları Oğuz soyundandır. Altınordu, Çağatay, İlhanlılar; İdil-Ural'ın ve Türkistan'ın büyük küçük bütün Çengizli hanlıkları Oğuz'un soyundandırlar. ... Oğuznameler bütün Türklerin, bütün Türk Dünyası'nın ortak mirası ve ortak değeridir. Ve Oğuznameler hâlâ geleceğe dönük büyük bir ülkünün, Türklerin ülküsünün büyüüli kaynaklarıdır." der (Ercilasun, 2019: 6-7).

DKK de yukarıda ifade edilen içeriğin dışına çıkmaz. DKK, genel dil yapısı itibariyle Eski Oğuz Türkçesi özelliklerini taşımaktadır. Oğuz Türkçesinin 13. yüzyıl sonlarından 15. yüzyıl sonlarına kadar uzanan ve Anadolu Beylikleri ile temsil edilen Eski Oğuz Türkçesi dönemi dilinde bir yandan eski Doğu Türkçesine veya Kıpçakçaya ait Oğuz dışı bazı özelliklerin yer almış olması yanında, büyük oranda, Oğuz konuşma dilinin olduğu gibi yazıya aktarılması söz konusudur. Dilin söz varlığında Eski Türkçeden ve Oğuzcadan aktarılan sözler varken Arapça ve Farsça alıntılar sayıca azdır (Korkmaz, 1998: 102). Eski Oğuz Türkçesinin dil özelliklerini taşıyan Dede Korkut anlatıları da 15. yüzyılın ortalarında veya ikinci yarısında tespit edilerek yazıya geçirilmiştir (Ergin, 2004: 56).

Her ne kadar Dresden nüshasının kapağında “Kitab-ı Dedem Korkut, Alâ Lisan-ı Tarife-yi Oğuzan” yazılı olup anlatılar, Oğuzlara ait ve eserin dil özellikleri Oğuzca özellikler gösterse de anlatıların oluşumu, tarihi arka planı çok daha gerilere gidip etki alanı Türk dünyasının tüm coğrafyasını kapsayacak özelliklere sahiptir. 8. yüzyılda Oğuzların Seyhun kıyılarına göç etmelerinden itibaren oluşmaya başlayan Dede Korkut kahramanları etrafındaki boylar, Seyhun kıyılarında, Maverâünnehir ve Horasan'da ve son olarak Azerbaycan ve Anadolu sahasında yüzyıllarca sözlü gelenekte yaşadıkdan sonra 15. yüzyılda Akkoyunlu coğrafyasında son biçimlerini alarak yazıya geçirilmiştir (Ercilasun, 2019: 50).

Türk tarihinde Köktürk ve Uygurlar döneminde önemli rol oynayan Oğuzlar, 8. yüzyılın ikinci yarısından sonra (760-766) kitleler hâlinde yoğun göçlerle Karlukların önünden çekilerek Sirderya bölgesine gelmişler, 9.-10. yüzyıllar içinde Seyhun Irmağı'nın aşağı kesimleri ile Aral Gölü kuzeyindeki steplerde kısmen yerleşik, kısmen de göçebe olarak hayatlarını sürdürüp bu bölgelerde bazı şehirler kurmuş ve Karahanlı devleti sınırları içinde Yeni-Kent merkez olmak üzere bir Yabgu devleti kurmuşlardır. Oğuzlar bu bölgede Kıpçak, Yimek, Yabaku, Kalaç, Basmil, Çigil, Yağma gibi başka Türk boylarıyla bir arada yaşamışlardır (Korkmaz, 2013: 26).

Dede Korkut hikâyelerinin teşekkül ve tespiti arasında bir hayli zaman olduğunu söyleyen Muharrem Ergin, bu hikâyelerin esasının Oğuzların Anadolu'ya gelmeden önceki hayatlarıyla ilgili olduğunu belirterek hikâyelerdeki düşman melik ve tekürlerinin adlarının Türkçe olması, Şecere-i Terakime'de Kazan Beyin Sirderya kuzeyindeki yerlerde, yani eski Oğuz ülkesinin kuzeyinde Peçeneklerle mücadelelerinin yankılarını aksettirmesi, Farsça ve Türkçe Oğuznamelerde Korkut'un eski Oğuz yurdunda yaşadığının gösterilmesi, Korkut Ata'nın hatırasının Doğu Anadolu ve Azerbaycan sahasında unutulmasına rağmen, tarihi devirlerde olduğu gibi, bugün de Hazar'ın doğusundaki Türk ülkelerinde yaşamakta olması, hikâyelerde Oğuz ülkesinin açık ve belirli olmaması, Kazılık tağı, Kara tağı, Karaçuk, Türkistan gibi adların Oğuzların Orta Asya'daki yurtları ile ilgili olması, eserdeki İslami cephenin zayıf olup at eti yenmesi, kımız, şarap içilmesi gibi eski göreneklere rastlanması, hikâyelerde ve diğer Oğuzname rivayetlerinde Dede Korkut'un peygamber zamanına yakın zamanda yaşadığının gösterilmesi, kahramanların çoğunun İslami adlar taşımaması, kam ve Şamanist unsurlar görülmesi gibi unsurları esas alarak Dede Korkut anlatılarının Oğuzların Yakın Doğu'ya gelmeden önceki hayat ve hatıralarına dayandığını söyler. Ergin, çok eski devirlerden beri mevcut olan bu hatıraların, bazı olaylar etrafında toplanmasının ise 9.-11. yüzyıllarda Oğuzların

Sırderya'nın kuzeyindeki yurtlarında geçen hayatlarıyla ilgili görüldüğünü, bu devirde Oğuzların özellikle Peçenek ve Kıpçaklarla sürekli mücadele içinde olduklarına dikkat çeker (Ergin, 2004: 54-55).

Orhan Şaik Gökyay, Z. V. Togan'dan naklen Dede Korkut'taki tarihî ve coğrafi isimlerin çoğunun, bu hikâyelerin Oğuzların daha Türkistan'ı terk etmeden önceki bir zamana ait olduklarını söyler. Karaçuk Dağı, Karşı Yatan Kara Dağ, Ala Dağ, Kanlı Koca, Uşun Koca'nın Türkistan'a ait olduğunu belirtmiş ve yine Bamsı Beyrek hikâyesinin Türkistan'da anlatılmasına işaret etmiş ancak Oğuzların batıya gelirken bu hikâyeleri o bölgede mahallileştirdiklerini ifade etmiştir (Gökyay, 1973: XLIV).

Tarihî kayıt ve bilgilerin dışında hem Dede Korkut hem de anlatılar, Türk dünyasında genişçe yayılmıştır. Anadolu'dan Altaylara kadar Dede Korkut hikâyelerinin yayılma alanına dikkat çeken ve bu alandaki Dede Korkut ve hikâyeleri ile ilgili anlatıları, efsaneleri, rivayetleri sıralayan Ahmet B. Ercilasun, başta Tepegöz rivayeti olmak üzere Kazakistan'daki Dede Korkut/Korkut Ata ile ilgili rivayetlere geniş yer ayırır ve bu rivayetleri; 1. Korkut Ata'nın doğumuyla ilgili rivayetler, 2. Korkut Ata'nın kopuzu icat etmesiyle ilgili rivayetler, 3. Korkut Ata'nın Azrail'den kaçmasıyla ilgili efsane, 4. Korkut Ata'nın Kazakistan'daki mezarıyla ilgili haber ve rivayetler, 5. Kazakistan'da Korkut Ata'nın evliya kabul edildiğine ait rivayetler olmak üzere beşe ayırır (Ercilasun, 2019: 151, 156-164).

Dede Korkut, Korkut Ata adıyla Kazakistan'da büyük şöhret bulmuş, adı etrafında pek çok anlatı ortaya çıkmıştır. Korkut Ata'nın Kazakistan'da ve Kazak halkı arasında büyük bir saygınlığı vardır. Dede Korkut hikâyeleri ile ilgili Kazakistan'da da pek çok bilimsel çalışma ortaya konmuştur. Kazak âlimlerinden E. Margulan, E. Konratbayev, M. Baydildayev, H. Süyünşaliyev, R. Berdibayev, M. Joldasbekov, B. Iskakov, Ş. İbrayev eser üzerinde edebî ve filolojik çalışmalar ortaya koymuşlardır. Kazakistan'da yapılan en son çalışma ise M. Joldasbekov-G. Şadiyeva tarafından Dede Korkut hikâyelerinin Dresden nüshasının transkripsiyonu, Kazak Türkçesine aktarımını ve sözlüğünü içeren "Korkut Ata Kitabı" (Nur-Sultan, 2019) adlı eserdir. Bu eserde de Dede Korkut hikâyelerinin içeriği, teması, yapısı, teşekkülü, coğrafyası itibarıyla Türklerin ortak bir eseri olduğu Dede Korkut hikâyelerindeki şiirlerin, atasözlerinin, özlü sözlerin, olay örgüsünün, akışın stilistik açıdan Költigin, Tonyukuk, Alpamış gibi eserlerle ortaklıklar gösterdiği ifade edilmiştir.

Dede Korkut anlatıları, 7.-8. yüzyıllarda Sırderya boylarında yerleşik olan Oğuz boyları arasında doğup ağızdan ağıza nakledilerek Türk boylarının tamamına yayılmıştır. Oğuzlar, o dönemde Kanglılar, Kıpçaklar, Naymanlar, Karluklar ile coğrafi yakınlık içinde olmuş; Yedisu, Issık Köl, Almalık, Sayram'ı onlara bırakarak Sırderya'nın ayağında yerleşmişlerdir. 12. yüzyıldan başlayarak Dede Korkut anlatıları her yerde yazıya geçirilmiş, ancak günümüze sadece iki nüsha ulaşmıştır. Joldasbekov-Şadiyeva'ya göre bu nüshalardan Dresden'de Kıpçak, Vatikan'da ise Oğuzca özellikleri baskın olup eser, dili bakımından da Türkmen, Azerbaycan, Kazak, Başkurt, Karakalpak Türkçelerine yakındır (Joldasbekov-Şadiyeva, 2019: 19-22).

Yukarıda belirttiğimiz hususlar ve verdiğimiz bilgilerden hareketle Dede Korkut hikâyelerinin oluşumunun eserin yazıya geçirildiği 15-16. yüzyıllardan çok daha gerilere giderek Oğuzların Türkistan'da diğer Türk boylarıyla bir arada yaşadığı dönemlerde oluştuğu ve coğrafyasının da Anadolu ve Azerbaycan'la sınırlı olmayıp Türkistan'ı içine alacak şekilde geniş bir alanı kapsamakta olduğudur. Haliyle bu eser, Oğuzlara ait olmakla birlikte diğer Türk boylarından da her anlamda izler taşımaktadır. Bu izler içinde elbette Kıpçak Türkçesinin etkisinin olması da tabiidir. Bundan hareketle çalışmamızda Dede Korkut hikâyelerinin söz varlığının günümüz Kazak Türkçesindeki izleri aranmıştır.

Ə. Dəmirçizadə, "Kitabi- Dədə Qorkud Dastanlarının Dili" (Bakü, 1999) adlı eserinde Dede Korkut hikâyelerini yalnızca Azerbaycan'a hasrederek bu hikâyelerin 9.-12. yüzyıllarda "Azerbaycan dili"yle Azerbaycanlı dedeler, ozanlar tarafından oluşturulup yayıldığını, takriben bu devirde de aynı destanların toplanarak yazıya geçirildiğini ve "Kitabı Dede Korkut"un ortaya

çıktığını söyledikten sonra ilerleyen sayfalarda bu hikâyelerin dilinin Oğuz ve Kıpçak dil unsurlarıyla kaynayıp karıştıktan sonra teşekkül eden “ortak Azerbaycan dili”yle ortaya konmuş en iyi ilk eserdir, der (Dəmirçizadə, 1999: 11, 22). Dəmirçizadə'nin bu anlatılarını Azerbaycan'da teşekkül ettiği ve dilinin sadece Azerbaycan Türkçesi olduğuyla ilgili görüşünü kabul etmemekle beraber, eserin dilindeki Oğuz-Kıpçak karışımına dikkat çekilmesi önemlidir.

Dede Korkut hikâyeleri sözcüğü açısından Türk dilinin en zengin ve çeşitliliğe sahip eserlerindedir. Arkaik unsurları barındırdığı gibi Oğuzca dışındaki unsurlara da sahiptir. Oluşumunun çok eskilere gitmesi, meydana geldiği coğrafya ve sahalarda Türk boylarının iç içe olması, bir arada yaşamının getirdiği sebeplerle böyle bir söz varlığı çeşitliliğine sahip olmuştur. Çalışmada DKK'deki Türkçe kökenli söz varlığı unsurlarının Kazak Türkçesindeki izleri sürülmüş, alıntı kelimelere yer verilmemiştir. DKK'den madde başı olarak ele aldığımız kelimeler için konulan ölçü, ilgili kelimenin Türkiye Türkçesinin Güncel Sözlük'ünde yer almamasıdır. Hatta, günümüzde kullanımı olmayan ancak Güncel Sözlük'e halk ağzından alınarak dâhil edilmiş kelimeler (Mes. *düğmek*: halk ağzında düğüm yapmak.; *ılgamak*: halk ağzında atı dörtnele sürmek; *okramak* nesnesiz, halk ağzında. Acıkmış, susamış olan at yiyecek veya su gördüğü zaman kişnemek; *saylamak*. halk ağzında seçmek; *sımak*: 1. halk ağzında kırmak, bozmak. 2. halk ağzında Yenmek, mağlup etmek.”; *torum*: halk ağzında deve yavrusu. vd. gibi) veya sadece bir yazarın eserinde olduğu için sözlüğe alınmış, diriltilmiş kelime diyebileceğimiz kelimeler de (Mes. “*sançmak*. -i, eskimiş. Saplamak, batırmak: “*Koca beylerbeyi son dakikasında bir düşman atının karnına sançıyordu.*” - Nihal Atsız” gibi) bu çalışmaya dâhil edilmemiştir.

Türkiye Türkçesi yazı dilinde olmayan, Güncel Türkçe Sözlük'te yer verilmeyen veya Güncel Türkçe Sözlük'te olduğu hâlde DKK'deki anlamı bugün bulunmayan kelime, Kazak Türkçesinde bulunuyorsa çalışmaya dâhil edilmiş, mevcut kelimenin Kazak Türkçesindeki sözlük anlamı ve kullanımı örnek cümlelerle verilmiştir. Sözlüklerde kelimenin DKK'deki anlamına yakın olan anlamı/anlamları esas alınmış, diğer anlamlarına gerek olmadıkça yer verilmemiştir. İlgili kelimenin en eski şekline de ulaşılmaya çalışılmış, tarihî dönemlerdeki ve yer yer çağdaş lehçelerdeki durumuna işaret edilmiştir. Kelimenin, Tarama ve Derleme sözlüklerindeki durumları da kontrol edilmiş ve bu sözlüklerde geçiyorsa yapı ve anlamları gösterilmiştir.

DKK'nın Dresden nüshası için Sadettin Özçelik'in çalışması esas alınmış (Özçelik, 2016), kelimelerin sayfa ve satır numarası (D.19a-2, D.58b-13 gibi) bu esere göre verilmiştir. Her kelime için Dresden nüshasında yer alan en az bir cümle örneği verilmiş, gerek görüldüğü takdirde 3-4 cümle örneğine yer verilmiştir. Kelimelerin Kazakçadaki şekil, anlam ve örnekleri için QTS/*Qazaq Tiliniñ Sözdigi* (Almatı 1999) ve 15 ciltlik QÄTS/*Qazaq Ädebi Tiliniñ Sözdigi* (Almatı 2011) adlı sözlükler kullanılmıştır. Ayrıca, M. Joldasbekov-G. Şadiyeva tarafından hazırlanan ve DKK'nın Kazak Türkçesiyle yayınına içeren QAK/Qorqut Ata Kitabı (Nur-Sultan 2019) adlı çalışmadan da yararlanılmış, DKK'deki ilgili kelimenin geçtiği cümlelerin Kazak Türkçesine aktarılan şekli hemen ilgili cümlelerin yanında gösterilmiştir.

Çalışmamıza aldığımız DKK'deki kimi okunuşu sorunlu ve tartışmalı kelimelerle ilgili önceki yayınlardaki okuma ve anlamlandırma öneri ve tartışmalarına da dikkat çekilmiş, yer yer Kazak Türkçesindeki şekil ve anlam, bu kelimelerin okunuş ve anlamlandırılması için dayanak olarak da gösterilmiştir. Her ne kadar S. Özçelik'in çalışması esas alınmışsa da bu gibi kelimelerin durumu için benimsediğimiz okuyuş verilmiştir.

Mertol Tulum, Semih Tezcan'ın “Dede Korkut Oğuznameleri Üzerine Notlar” adlı eseri üzerinden DKK'deki çeşitli kelimeleri ele aldığı bir yazısında, eserde geçen “*Ulemalar öğrenince küydi biçti*. D.5a-7)” ifadesindeki küy- biç- deyimine bugün Kırgız, Özbek, Yeni Uygur Türk lehçelerinde de rastlanmasına değinirken “*Bu deyim varlığı, oğuznamelerin mekânca genişliği, zamanca derinliğinden bir yansıma sayılmalıdır. Uzak çağlardan getirdiği ışıkla, Türk tarihinin ve kültürünün derinliğini aydınlatan oğuznameler, Tezcan'ın pek değerli*

notlarında ortaya koyduğu gibi, Türk dilinin geniş coğrafyasındaki yaygınlığının da pek çok izlerini taşır” (Tulum, 2003: 215) diyerek bir bakıma DKK'nin eskiliğine, derinliğine, zenginliğine, filolojik bir kaynak olarak değerine vurgu yapmaktadır.

Biz de bu çalışmada DKK'nin bu özelliklerini dikkate alarak DKK'da yer alan Türkçe kelimelerin Kazak Türkçesindeki izini sürmeye çalıştık. Ele aldığımız kelimeler aşağıda alfabetik olarak sıralanmış ve değerlendirilmiştir.

1. acığı tut- “öfkelenmek”.

Böyle degeç Karacuç Çobanuş **acığı tutdı**, tudaqları tebserdi (D.31a-6). / Osılay degende Qaraşıq şopanñı **aşuwı keldi**, erinderi kezerdi. (QAK, 91).

Acığı tutanda kara taşı kül eyleyen (D.31b-11). / **Aşuwı kel**gende, qara tastı kül-talqan qılğan. (QAK, 91).

acığı tut- deyimindeki acığ kelimesi Eski Türkçede açığ “acı, hiddet; kuvvetli, pek” (Gabain, 1988: 258) olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarama Sözlüğü'nde acık/acığı/ açuk biçimleri “acı, dert, ızdırıp” anlamlarında tespit edilmiştir. Tarama Sözlüğündeki acığı tutmak “öfkelenmek” DKK'den alınan tek veridir (TS, I, 3-4). Derleme Sözlüğü'nde de DKK'deki anlamına yakın olarak *acık* “Öç, intikam, kin, garaz; hiddet, gazap, öfke” anlamları bulunur. Kelime Kazak Türkçesinde DKK'deki anlama uygun olarak görülmekte ayrıca *acığı tut-* deyimine benzer şekilde *aşuwı kel-/aşuwı keltir-* deyimlerinde de kullanılmaktadır.

Kaz. T. *aşuw* “hiddet, öfke, sinir”. *Jürekke aşuw kelip tolğan şaqta, deneynin bile almassıñ awru-sawın*. “Yüreğine öfke dolduğunda teninin hasta mı sağ mı olduğunu bilemezsin (QÄTS, C. 2, 269)

aşuw kel- *Osılay degende äzireyidiñ aşuwı keldi*. “Böyle deyince, Azrail öfkeleni” (QAK, 178)

aşuw keltir- “öfkelenmek”. *Aşuwımdı keltirdi*. “Beni öfkeleni” (QÄTS, C. 2, 270)

2. ağır- “(borazan) çalmak, öttürmek”; “(borazan) çalınmak”.

Kara Göne çeri başı oldı, borı **ağırdup** göçdiler (D.143b-10).

Anlar da lı çeri dërüp, borı **ağırdup** Kazana karşı geldiler (D.152b-12).

Gümbür gümbür davullar çalındı, altun tuç bor(ı)lar **ağırdı** (D.137b-2).

DKK'de iki yerde ağır- (agir-t-), bir yerde de edilgen biçimiyle ağırıl- (<agirıl-) geçen fiiller M. Ergin tarafından ağırıl- ve agart- (2004: 233, 239, 250), O. Ş. Gökyay tarafından da urul- ve uğurt- (1973: 133, 140, 150) olarak “boru çalın-/boru çaldır-” anlamlarına gelecek şekilde okunmuştur. (Özçelik, 2016b: 820-821). Talat Tekin, “Kitâb-ı Dede Korkut'ta Yeni Düzeltmeler” başlıklı yazısında Ergin ve Gökyay'ın okuyuşlarını ele alarak bu fiilin genel Türkçedeki akır- “bağırarak, haykırmak” fiilinin edilgen çatısı olup ağırıl- okunması gerektiğini söylemiştir (Tekin, 2004: 256). Metin üzerine sonradan yayımları bulunan S. Tezcan-H. Boeschoten (2018: 175, 183, 193), S. Özçelik (2016a: 548, 572, 608), M. Kaçalın (2017: 187, 194, 203); M. Tulum-M. M. Tulum (2016: 117, 331, 467) Talat Tekin'in düzelttiği şekilde ilgili fiilleri ağırıl-/agirıl- şekillerinde okumuşlardır. S. Tezcan, ağırıl- kelimesini değerlendirirken Tarama Sözlüğü'nde 42. sayfadaki ağır- “anırmak, haykırmak” kelimesinin bir sonraki sayfadaki ağır- “1. anırtmak, 2. (boruyu anırtır gibi) çalmak” ile birleştirilmesi gerektiğini söyler ve Türkiye Türkçesi yazı dilinde anır- (eşegin bağırması) fiilinin ağır- fiilindeki de g>ŋ değişimi sonucunda (agir->anır->anır-) ortaya çıktığını ifade eder (Tezcan, 2018: 347-348).

Kıpçak Türkçesinde de ağır- “(eşek) anırmak” (Toparlı vd., 2003: 3) anlamıyla geçen kelime, Tarama Sözlüğünde *ağırmak* “anırmak, haykırmak” ve Türkiye Türkçesi ağızlarında *ağırmak* “bağırarak, sesli sesli ağlamak”, *âğırmak* (< anırmak): (mec.) “Çirkin sesle -eşek gibi-

bağırarak” biçiminde kaydedilmiştir. Kazak Türkçesinde kelimenin “yüksek sesle bağırarak” anlamlarında *aqır-*, *aqırt-* biçimleri yer almaktadır.

Kaz. T. *aqır-* “Sesi çok yükseltmek, bağırarak”. *Tawıqtar şaqırıp, esekter aqırıp jatır.* “Tavuklar gıdaklayıp eşekler anırıyor” (QTS, 29). *Alıstan Tüyebaydıñ ayuday aqırğan dawısı estilip, deneni türşiktiredi.* “Uzaktan Tüyebay’ın ayı gibi bağırarak sesi işitilip tüyleri diken diken ediyordu” (QÄTS, C. I, 302-303)

aqırt- “yüksek sesle bağırarak”. *Esikten qaban aqırtqan, Törine sunqar şaqırtqan, Qara arğımaq qatırğan, Qara laşın qaşırğan*. Kapıdan yaban domuzu bağırarak, başköşesine sungur çağırarak, kara küheylan dolaştırarak, kara doğan kaçıran” (QÄTS, C. I, 306)

3. ar- (aru tur-) “yorulmak, bitkin düşmek”.

Sag uyluğı kayaya tokımdı, sımdı. Begil **aru turdı**, ağladı (D.122a-13) / On jaq sanı jartasqa soğılıp, sımdı. Begil **arıp**, areñ turdı, juladı. (QAK, 246).

aru tur- yapısı içinde geçen ar- kelimesi DKK’de bir yerde geçmekte ve kelimenin okunuşu üzerinde tartışmalar bulunmaktadır. Metinde “aru turdı” okunabilmesine rağmen araştırmacılar Muharrem Ergin *örü turdı* (2004: 218), Orhan Şaik Gökyay önce *uru-durdu* (1973: 117) sonra *ürü-durdu* (1973: 350), S. Tezcan-H. Boeschoten *örü turdı* (2018: 158), M. Tulum-M. M. Tulum *oturdu* (2016: 291) Sadettin Özçelik ise *aru turdı* (2016a: 487) okumuşlardır. Hem yazım özelliği (elifin üzerinde med vardır) hem de metin bağlamına uygunluğundan dolayı *ar-u turdı* olarak okunması gerektiğini düşündüğümüz ifadedeki ar- fiili “yorulmak, bitkin düşmek” anlamındadır.

Eski Türkçede ar- “yorulmak, yorgun düşmek” (Tekin, 2003: 238) biçimiyle görülen kelime, Tarama Sözlüğü’nde ar- “yorulmak, yorgun düşmek”, ve arı- “yorulmak, zayıflamak” (TS, I, 205, 224-226), aynı biçim ve anlamları da Derleme Sözlük’ünde kaydedilmiştir. Kazak Türkçesinde arı- “yorulmak, bitkin düşmek” (QÄTS, C. 1, 677) anlamıyla DKK’deki anlam örtüşmektedir.

Kaz. T. *arı-* “yorulmak, bitkin düşmek” *Arıp şıqqan malğa köktemniñ qara suwıñı qaqağan qıstan jaman.* “Kıştan bitkin düşmüş olarak çıkan hayvanlar için karsız ilkbaharın dondurucu soğuğu, şiddetli kıştan daha beter” (QÄTS, C. 1, 677)

4. avsil “ağız içinde iltihaplanma sonucu meydana gelen bir sığır hastalığı”

Avsıl olmuş tana gibi ağız suyu ağıdı (D.92a-4). / **Awsıl** bolğan tanaday awznan suwı aqtı. (QAK, 196).

Bu kelime, DKK’de “Avsıl olmuş tana gibi ağız suyu ağı-” deyiminde bir örnekte geçer. Eski Türkçe, Orta Türkçe ve Türkiye Türkçesi yazı dilinde ve ağızlarında görülmeyen *avsil* kelimesi için Tarama Sözlüğünde “Sığır cinsinin dilinde ve ayağında hasıl olan bir türlü hastalık” (TS, I, 286) anlamı verilmiş ve tek veri örneği olarak DKK’deki bu deyim alınmıştır. S. Tezcan kelimenin avusul/avsul biçimiyle tıp ve veterinerlik terimi “ağız iltihabı, stomait; aft” biçimi ve anlamlarıyla sadece Karaçay Türkçesinde görüldüğünü söylemektedir (Tezcan, 2018: 247-248). Kelime *awsıl* biçimiyle DKK’deki anlamının yanı sıra, hayvandan insana geçen bir hastalık anlamıyla Kazak Türkçesinde mevcuttur.

Kaz. T. *awsıl* “1. Veterinerlik terimi. Çift toynaklı evcil hayvanların (koyun, inek) ayaklarının topallaması, ağızdan salya akması şeklinde görülen bulaşıcı hastalık (QÄTS, C. 2, 181). *Sıyırlar awsıl boldı.* “Sıyırlar avsil oldu”. (QTS, 56). 2. Tıp. Hızla yayılan bir tür salgın hastalık. *Awsıl adamğa köbinese awru maldan juğıp, denesiniñ qızuwı köterilip, ulanu belgileri baygaladı.* “Avsıl, çoğu zaman insana hasta hayvandan bulaşır, vücut ateşi yükselir, zehirlenme belirtileri görülür” (QÄTS, C. 2, 182).

5. bayağı (<baya+gı) “önceki gibi, eskisi gibi”.

Birisi neçe söylerisen **bayağı**dur (D.5b-7). / Biri – ne aytsañ da báz-**bayağı** (melşigen). (QAK, 45).

Geldük olkim neçe söylerisen **bayağı**dur (D.6b-4). / (Endi ne aytsañ da báz-**bayağı** (melşigen) äyelge keleyik. QAK, 46).

DLT’de baya “bu saatten önce, az önce” anlamındaki kelime için Kaşgarlı Mahmud, ok pekiştirme edatı için bilgi verirken “durum ifadesiyle birlikte gelir. “Gerçekten bu saatten önce geldim” anlamında *baya ok* keldim” denir.” (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 17) diyerek kelimenin yapısını da (baya ok>bayak/bayağı” açıklamış olur. Kelime, Kıpçak dönemi eserlerinde bayak “demin, biraz önce”, bayağı “önceki” (Toparlı vd., 2003: 25) şekilleriyle tespit edilmiştir. Kelime, Tarama Sözlüğü’nde de *bayağı* “1. Evvelki, eski, eskisi. 2. Eskisi gibi” (TS, I, 462-463) olarak geçmektedir.

Kaz. T. *bayağı* “önceki, eski, geçmişteki; demin” *Tawlar da tur, bayağı bulaq ta bar, Özin joşın biraq ta sır aqtarar.* “Dağlar da durmakta, eski pınar da durmakta. Ama sır dökecek sen yoksun”. *Künderde bir kün bazarda bayağı aqıl satuwşını tawıp, ordasına alıp kelip, bas wäzir etedi.* “Günlerden bir gün pazarda önceki akıl satıcısını bulup sarayına getirerek başvezir yapar” (QÄTS, C. 3, 146-147).

6. bayı- (bay+ı-) “zenginleşmek”.

Oādir Tañrı vermeyince er **baymaz** (D.3a-12). / Qudiretti Tenjir bermeyinşe er **baymas**. (QAK, 40)

Eski Türkçede baya- “müreffeh olmak, zenginleşmek” (Gabain, 1988: 266) olarak görülmektedir. “Parası, malı çok olan, zengin (kimse)” anlamıyla eskimiş sözcük olarak Güncel Türkçe Sözlük’te bulunan “bay” kelimesinden türeyen bayı- kelimesi Tarama (TS, I, 467) ve Derleme sözlüklerinde tespit edilirken Türkiye Türkçesi yazı dilinde yer almaz. DKK’deki aynı yapı ve anlam Kazak Türkçesinde görülmektedir.

Kaz. T. *bayı-* “Malı mülkü çoğalmak, zenginleşmek; (içeriği) zenginleşmek, derinleşmek”. *Ābden bayıp aldı.* “Çok zenginleşt”; *Olardıñ bilimderi bayıy tüsti.* “Onların bilimi derinleşt” (QTS, 77).

7. bilik (<bil-ig) “bilinç”.

Menüm dalı içinde bir ‘aklı şaşmış **biligi** yitmiş koca babam var (D.19a-2). / İşinde meniñ-dağı aqılınan aljasqan, **biligin** joğaltqan qart äkem bar. (QAK, 67).

Eski Türkçede bilig/plig-plik (br.) “bilgi, bilim, akıl, şuur (Gabain, 1988: 268) / bilig “bilgi, akıl, zekâ” (Tekin, 2003: 240) olarak gördüğümüz kelime Tarama Sözlüğü’nde bilik “Akıl, us, anlayış, kavrayış, bilgi” (TS, I, 561) şekliyle tek veri olup aynı cümle, DKK’den alınmıştır.

Kaz. T. *bilik* “Kişinin genel düşünce seviyesi, düşünce gücü, bilinç; bilim, bilgi; akıl, edep, terbiye, ufuk, anlayış, idrak” *Men toy bastağan aqın da, jol bastağan batır da, söz bastağan şeşen de bolğan emespin, biraq öz biligim, öz tüygenim bar.* “Ben ne düşünlerin açılışını yapan ozan, ne de akınlarda önde giden bahadır, ne de söz yarıştıran hatip değildim ama benim de kendi idrakim, vardığım sonuçlar vardır” (QÄTS, C. 4, 129).

8. boğaz “gebe hayvan”.

And içeyim bu kez, **boğaz** kısrığa bindüğüm yko (D.58b-13). / Ant işeyin, bul jol **buwaz** kısrıqqa (baytalğa) mingenim joq”. (QAK, 139).

Eski Türkçede “boğaz/boguz “boğaz; mide” (Gabain, 1988: 269; Tekin, 2003: 241) olarak görülen kelime yine Eski Türkçede Uygur harfli Oğuz Kağan destanında geçen *töl boğaz* ikilemesinde “gebe” anlamında kullanılmıştır: *töl boğaz* boldı künlerden soñ kēçelerden soñ

(Nasilova vd, 2016: 614). “boğaz” kelimesinin “Gebe inek, manda, gebe hayvan” anlamı, Kars, Erzurum, Erciş-Van, Varto-Muş, Kerkük gibi Türkiye Türkçesi ağızlarında tespit edilmiştir.

Kaz. T. *buwaz* “gebe hayvan; gebe kadın”. *Sapırılğan dürmekke ere almadım, Astımda jalğız biye, ol da buwaz* “Bir birine girmiş kalabalığa eşlik edemedim. Altımdaki tek kısarak, o da gebe”; *Söytip, Bozmunay balağa zar bolıp julap jürgende, qatını buwaz bolıp, bir ul tabadı*. “Böylece, Bozmunay, çocuk hasretiyle kavruarak ağlayıp üzüldürken eşi hamile kalıp bir oğlan doğurur”. (QÄTS, C. 3, 591-592).

9. boz oğlan “delikanlı, yeni yetme”.

Bu mahalda erenlerüj meydāni arslanı, pehlevānlaruñ kaplanı **boz oğlan** yētdi (D.38a-5).

Boz oğlan babasının evine geldi (D.38b-10).

Bamsı Beyrek boyunda Bay Böre'nin oğlunun 15 yaşındayken Beyrek adını almadan önce kendisi için iki yerde kullanılan addır. Bu süreçte, 15 yaşında ad almaya kadar, Bamsı Beyrek için dokuz yerde *oglan*, altı yerde *Bay Böreniñ oğlu*, iki yerde *boz oğlan*, on bir yerde de *yigit* kelimesi kullanılmıştır. Bugün Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde adı bilinmeyen çocuklara ten ve renk ilgisi bildirmeksizin *bozo*, *boz oğlan* diye seslenilmektedir (Özçelik 2016b: 418-419).

DKK'deki bu kullanımın bir benzeri de günümüz Kazak Türkçesinde kullanılan *bozbala* kelimesidir. DKK'deki aynı anlama sahip olan kelime yalnızca *oglan* yerine *bala* kelimesi bulunmaktadır.

Kaz. T. *bozbala* “13 ile olgunluk yaşı aralığındaki genç yigit, delikanlı, yeni yetme, yetişkin, evlenmemiş genç”. *Al, bozbalar! Sender de ayıñdar!* “Haydi gençler! Sizler de söyleyiniz!”; *Balalıq şağında da ol sandıq tas üstinde oynap, qoy jayıp jürip ötkizgen bozbala şağında da, osınıñ üstine kelip otırip oyğa batatın edi*. “Çocukluk çağında da o düz taşın üstünde oynayıp, koyunları güderek vaktini geçirdiği delikanlılık çağında da o taşın üzerine gelip oturup düşüncelere dalardı” (QÄTS, C. 3, 407).

10. çal “ala, alaca, boz”

Çaya baksa çalımlı, **çal** karakuş erdemli bir güzel yaşlı yigit oldı (D.37a-5).

DKK'de dört yerde geçen ve karakuşun (çal karakuş) “kartal” sıfatı olarak kullanılan *çal* için M. Ergin “boz, kır, alaca kül rengi” (1997: 68), O. Ş. Gökyay “alaca, akli karalı, kır” (1973: 186), M. Kaçalın “kırçıl (çalkara kuş “kırçıl doğan)” (2017: 337), S. Özçelik de “ala(ca)?” anlamını vermişlerdir. Bütün araştırmacıların renk olarak düşündüğü kelimeyi M. Tulum-M. M. Tulum üç yerde Oğuz yigitlerinin sıfatı olarak geçen *çal-kara kuş erdemli* ifadesini “yaşlı kartal erdemli” (2016: 164, 202, 2014), sadece kartalı anlatan *çal kara kuş* ifadesini ise “çal kara kartal” (2016: 354) olarak anlamlandırmışlardır.

Kelime, DLT'de *çal koy* “alacalı (siyah-beyaz) koyun” örneğinde renk adı olarak geçer (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 412). Kıpçak Türkçesinde de “ala renkli, çil” (Toparlı vd., 2003: 45) anlamındadır. Tarama Sözlüğü'nde bulunmayan kelime Derleme Sözlüğü'nde çeşitli anlamlarının dışında “ala renk; kül rengi; ben, çil, leke” anlamlarıyla kayıtlıdır. Çal kelimesi Kazak Türkçesinde de renk anlamı bildirmektedir.

Kaz. T. *şal* “ak, boz” *Şal buwrıl kıraw basqan qarağannıñ arasınan ärenj tanılıp, baysız tapqan balasın quşaqtap, müläyim qarap Mariyam ana tur*. “Ak kır kırığı basmış karağanın (kısık boylu, çok dallı dikenli bir bitki) arasından güçlülükle tanınıp evlenmeden doğurduğu çocuğunu kucaklayarak sakince bakan Mariyam anadır. ; *Küşigen jündi şal jebe jawına qarday boray ma?* “Kartal tüylü (yelekli) ak ok, düşmanına kar gibi apak eser mi? (QÄTS, C. 15, 212-213).

Şal quyırık. “Atın kuyruk kılının akla karışık, akçıl olarak biten çeşidi”. *Astına mingen şal quyırık kök dönen qara suwğa tüsipti*. “Bindiği alaca kuyruklu gök renkli aygır akarsuya düşmüş”. (QÄTS, C. 15, 213).

11. **çapqun** “baskın, saldırı, hücum, akın”.

Atıla Qarun éline **çapqun** étdüm (D.142a-1).

çap- fiilinden türeyen kelimenin bugün Türkiye Türkçesindeki *çapkın* biçiminin DKK'deki anlamı bulunmamaktadır. Eski Oğuz Türkçesinde çap- “yağma etmek, çapul, saldırmak, atılmak, vurmak, hücum etmek” fiili yaygın olup Tarama Sözlüğü'nde pek çok örnekte kayıtlıdır. Ancak *çapkun* (et-) Tarama Sözlüğü'nde sadece bir veriyle örneklendirilmiştir (TS, II, 561). Derleme Sözlüğü'nde de çapkın kelimesinin ilgili anlamı yoktur. Kazak Türkçesinde kelime DKK'deki anlamıyla bulunmaktadır.

Kaz. T. *şapqın* “baskın, saldırı, yağma”. *Soñğı şapqınğa barıp qaytqan sarbazdar da salbirap otır*. “Son baskına gidip dönen savaşçılarda başını öne eğiyorlar”. *Qan tögispeymiz, şabuwl, şapqın jasamaymız*. “Kan dökmüyoruz; baskın, saldırı yapmıyoruz.” *Üydin kireberisi, şapqınğa uşırağanday*. “Evin girişi baskına uğramış gibi” (QÄTS, C. 15, 257).

12. **çol-** “çullanmak, üşüşmek, üzerine çökmek”

Oğlanuñ bedevi atın atın olladılar, at yılıldı, kâfirler Oruzuñ üzerine **çoldı** (D.68b-10).

DKK'de son sesi sızıcılaşmış olan kelime DLT'de çok- “(kuş, ava veya leşe) çullanmak, (insan, mala) çullanmak” anlamındadır (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 626). Aynı kelime Tarama Sözlüğü'nde çok-/çoh- “Toplanmak, üşüşmek, hücum etmek, çullanmak” şekilleriyle kaydedilmiştir (TS, II, 937-938). Derleme Sözlüğü'nde de çok- “Davay sürüsü bir yere toplanarak yayılmak; toplanmak, birikmek, üşüşmek, kalabalık etmek” anlamlarındadır.

Kazak Türkçesinde çok- fiili görülmemekle birlikte bu fiilin edilgen biçimi olarak türeyen çoğıl- (çok-ıl-) türevi “Bir yere toplanma, yığılma, bir araya gelme” anlamıyla bulunmaktadır.

Kaz. T. *şoğıl-* “Bir yere toplanma, yığılma, bir araya gelme”. *Bügün osı üylerge bir kök-qasqa soyğızıp “oyazdardan bosaytın äredikte kelip, as işip ketsin” dep Balqıbek siyazına şoğılıp kep bas qosqan eki duwan bolıstarın qonaqqa şaqırtıp otır eken*. “Bugün bu evlere bir büyük baş hayvan kestirip "il yöneticilerinden zaman bulduklarında gelip yemek yesinler" diye Balqıbek kurultayına toplanarak bir araya gelen iki ilçe yöneticisini misafirlige davet ediyormuş”. (QÄTS, C. 15, 390).

13. **çönge** “zayıf, güçsüz”. / **çöngel-** “zayıflamak”.

Mere deli kavat, gözüm **çönge** idügin ne begenmezsin? (D.81a-3. / Ey, jındı, esuwas, közimniñ **şüñirek** ekenin nege unatpaysıñ? (QAK, 178).

Karanguluca gözleri **çönge** oğlan! (D.125b-12). / Qara közderi **şüñireygen** oğlan! (QAK, 253).

Kara kıyma gözlerüñ **çöngelmeseydi** (D.55a-5). Qara qiyğaş közderiñniñ **şöñireygeni** bolmasa. (QAK, 133).

Kelime Tarama Sözlüğü'nde çönge/çöngi “Zayıf, kuvvetini kaybetmiş, vazifesini yapamaz hâle gelmiş, küntleşmiş” (TS, II, 951-952) olarak kayıtlıdır. Yine bu kelimenin fiilleşmiş biçimi olan çöngel- “1. Zayıflamak, kuvveti kaybolmak, görevini iyi yapamaz hâle gelmek, körleşmek. 2. (Diş hakkında) Kamaşmak” Tarama Sözlüğü'nde yer almaktadır (TS, II, 952-953). Kıpçak Türkçesinde de *çönge* “kesmez (bıçak vb.)” ve *çönür* “gözü içine çökmüş kimse” verileri bulunmaktadır. Bu kelimenin Kazak Türkçesinde *şüñi* kelimesinin ek alarak genişlemiş biçimi olan *şüñirek* ile fiilleşmiş biçimi *şüñirey-* vardır.

Kaz. T. *şünjirek* “gözü yuvasına çekilmiş, çukurlaşmış; oyuk, oyulmuş, çukur”. Klaus aldındağı adamın jüzine qarasa, onıñ qalanı üstinen şolıp turğan şünjirek közi jasqa tolıp ketken eken. “Klaus, önündeki adamın yüzüne baksas, onun şehrin üstünden etrafa göz gezdiren çökmüş gözleri yaşla dolup gitmişti” (QÄTS, C. 15, 491)

şünjirek köz “yuvasına çekilerek çukurlaşmış, ferisi sönmüş göz”. Qara torı, orta boylı, qoşqar tumsıq, tülki murt şünjirek köz jigitpin. “Kara yağız, orta boylı, burnu kemerli, tilki bıyıklı, çukur gözlü bir delikanlıym” (QÄTS, C. 15, 492)

şünjirey- “çukurlaşmak, derinleşmek, gözlerinin ferisi sönmek”. Xanafiyanıñ eki urtı işine kirip, közi inniñ tübinde şünjireyip körinedi. “Xanafiya’nın iki avurdu çöküp gözleri inin dibinde ferisi sönmüş halde görünüyor” (QÄTS, C. 15, 491).

14. *çulğa-* “sarmak, sarmalamak, dolamak”.

İbrāhimi tutdurduñ lām göne *çulğaduñ* (D.127b-8).

çulğa- fiili DKK’de sadece yukarıdaki örnekte geçer. DLT’de kelimenin eski şekli olarak *çugla-* “bohçalamak” (ol tonug çugladı. “o elbise vb.ni topladı ve doldurup bohçaladı”) ve *çuglan-* “bohçalanmak” (tawar çuglandı “mal bohçalandı”) (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 432, 472) anlamında iki örnek bulunur. Kelime Kıpçak Türkçesinde göçüşmeye uğramış *çulga-/şulga-* “1. giymek, 2. sarmak, dolamak” ve *çulgan-* “1. sarınmak, bürünmek, 2. giyinmek”, *çulgaş-* “dolaşmak, sarılmak” (Toparlı vd., 2003: 54, 254) biçimleriyle kaydedilmiştir. Kelime, Harezmi Türkçesinde *çulga-* “sarmak”, Çağatay Türkçesinde *çulğa-* “sarmak, dolamak” şeklindedir (Clouston, 1972: 407). *çulğa-* DKK’de olmasına rağmen Tarama Sözlüğü’nde yer almamaktadır. Türkiye Türkçesi yazı dilinde ve ağızlarında da bulunmamaktadır. Kazak Türkçesinde kelimenin *şulğan-* (şulğa-n-) biçimi görülmektedir.

Kaz. T. *şulğan-* “1. Çizme, keçe çizme, mest gibi konçlu ayakkabıyı içinden sarmak, dolamak. 2. sarınmak, giyinmek”. *Bala soldattarmen kezdeskan jerine kelip, ayağın qajadı ma, piymasın qayta şulğanıp jatıp, aqırın isqırıp qoydı.* “Çocuk, askerlerle buluştuğu yere gelip ayağını sıyırıp keçe çizmesini tekrar dolayarak yavaşça ıslık çaldı.”; *Tar laqatqa kirersin bözden kebin şulğanıp.* “Bezden kefene sarınıp dar mezara girersin” (QÄTS, C. 15, 459)

15. *darsın-* “çekinmek, rahatsız olmak, korkmak”.

Ağca tozlu qatı yaydan *darsınmayan* (D.94a-3).

Anlamı üzerinde yakınlık olmakla birlikte DKK’deki bu kelimenin okunuşu hakkında farklı görüşler vardır. Muharrem Ergin (2004: 190) ve Orhan Şaik Gökay (1973: 89) *dürsin-* “korkmak, çekinmek”, Osman Nedim Tuna *dür¹ sın-* “istifini bozmak”, S. Tezcan-H. Boeschoten (2018: 130) ve Mustafa Kaçalin (2017: 137) yazımında yanlışlık olduğunu düşünerek *darsıq-* “geri durmak, duralamak”, M. Tulum-M. M. Tulum (2016: 351) *dursın-* “sakın-”, S. Özçelik (2016a: 375) de *darsın-* “rahatsız olmak, korkmak” şeklinde okumuşlardır. Kelime *darsı-/tarsı-* biçimiyle Türkiye Türkçesi ağızlarında “Sıkışmak; canı sıkılmak, bunalmak, rahatsız olmak, sıkıntılı vakit geçirmek, hiddetlenmek; darlanmak; garipleşmek, üzülme” anlamlarıyla Derleme Sözlüğüne geçmiştir.

Kaz. T. *tarsın-* “dar görmek, dar olduğunu kabul etmek, düşünmek” (QÄTS, C. 13, 750). *Biraq osınıñ özin tarsınıp jürgender bar, -dedi Külzira.* “Ama bunu bile dar görenler var, dedi Külzira.”; *Qorjın üydi tarsınıp otursız ba?* “Korjın evi (Heybeye benzeyen üç odalı Kazak evi) dar mı buluyorsunuz?.”; Ol öz üyine böten birew diñ qabattasa ornalasqanın *tarsınıp*, tınışıp

¹ Osman Nedim Tuna, *dürsin-*, *dursın-* olarak okunan ve “yüz çevirmek, yüz döndürmek, istifi bozulmak, korkmak”, *dursın-* “durur gibi olmak” anlamlarının bağlama yeterince uymadığını belirtip *dür* kelimesinin Moğolca alıntı olduğunu (*dür* “şekil, yapı, yüz, ifade, davranış”) söyleyerek ifadeyi *dür sınımayan* “yüz çevirmeyen (istifini bozmayan)” şeklinde okuyup anlamlandırmıştır. bk. Osman Nedim Tuna, “Osmanlıcada Moğolca Ödünç Kelimeler”, *Türkiyat Mecmuası*, İstanbul 1972, XVII, s. 224.

aladı. “O, kendi evine aynı anda başka birinin yerleşmesinden memnun kalmayarak gelenlerin rahatını kaçırdı” (QÄTS, C. 13, 750).

DKK’dekinden anlamı kısmen farklı olsa da örneklerden görüldüğü kadarıyla biraz rahatsız olma, canı sıkılma, memnun olmama anlamları da bulunmaktadır.

16. **darı-** “dağıtmak, yağmalamak, talan etmek”

Seni yağı nereden **darımış**, güzel yurdum? (D.24a-7).

Bütün araştırmacılar tarafından darı- olarak okunan ve DKK’de bir kez görülen kelime, Tarama Sözlüğü’ndeki tek veri olup “musallat olmak, ârız olmak, talân etmek” anlamıyla (TS, II, 1011) DKK’dan alınmıştır. Kelime DLT’de tara- “(askeri) dağıtmak” biçiminde olup Kaşgarlı Mahmud anın süsin taradı “onun askerini dağıttı” (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 461) örneğini vermiştir. DLT’de tarıl- fiili de “dağılmak” (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 857) anlamındadır. Kelimenin Kazak Türkçesinde tara- “dağılmak, yayılmak” anlamı ve bu fiilden anlamca türeyen taral-, tarat- biçimleri vardır.

Kaz. T. *tara-* “dağılmak, yayılmak”. *Qonaqtar tañ aldında ğana taradı*. “Konuklar, ancak tan atmadan önce dağıldılar”.; *Oıı äñgime rasında elge tarap ketken*. “Bu mesele, doğrusu halk arasında yayılıp gitmiş” (QTS, 617).

taral- “dağılmak, yayılmak”. *Jer jüzine taralsın, jerdi jusın qızıl qan*. “Yeryüzüne dağılsın, toprağı yıkasın kızıl kan” (QÄTS, C. 13, 727).

tarat- “dağıtmak, yaymak” *Tarat ana şuwıldıqtardı*. “Dağıt şu gürültü patırtıyı” (QÄTS, C. 13, 732).

17. **dilük** (<til-ük) “dilinmiş, kesilmiş, kesik”.

Eger begler geyik alsa, kulağı **dilük** olsa Begil savıncıdır, dëyü Begile gönderürleridi (D.121a-3). / Eger bekter kiyik alsa, qulağı **tilik** bolsa, Begildiñ bosatıp jibergenı dep Begilge joldaytın. (QAK, 243).

til- kökünden gelen dilük kelimesinin bu biçimi Eski Türkçede görülmesi de DLT’de til- “boylamasına kesmek, dilmek” (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 881) anlamıyla geçmektedir. Tarama Sözlüğünde ve Türkiye Türkçesi yazı dilinde yer almayan kelime dilik/dilük “Üst dudağı yukarıdan aşağıya doğru yarık olan (kimse); dilinmiş, yarılmış; Yırtık, sökük (giyim eşyası için); yırtık” şeklinde Derleme Sözlüğü’nde yer almaktadır. DKK’daki dilük kelimesi tilik biçiminde aynı anlamıyla Kazak Türkçesinde yer almaktadır.

Kaz. T. *tilik* “dilinmiş, kesilmiş”. *Bir qulağı tilik qoydın bəri meniki bola beripti* “Bir kulağı dilinmiş koyunların hepsi benim sayılmış, meğer. (QÄTS, C. 14, 622).

18. **diñ diñle-** “kulak kabartmak, gizlice dinlemek”

Elin yüzün yumadın obanuñ ol ucından bu ucına, (bu ucından) ol ucına çarpışdırdı; køv kowladı, **diñ diñle**di, öyledence gezdi (D.6a-8/9). / Jüzin jumay, awıldın bir şetinen ekinşi şetine, ana şetinen mına şetine jügirip, ösek izdep, **tiñ tiñdap**, túske deyin kezip-qıdıradı. (QAK, 46).

Eski Uygurcada tiñçi savçı “dedikoducu ya da gizlice söz dinleyen ve laf taşıyan” ikilemesinde görülen tiñ kelimesi, Yeni Uygur Türkçesinde de tiñ tiñli- “gizlice dinlemek” deyiminde yer alır. Yine, Yeni Uygur Türkçesinde tiñçi “casus, dil avcısı, muhbir, jurnacı” anlamına gelir (Tezcan, 2018: 59-60). Bu deyim, Tarama Sözlüğü’nde “diñi diñle-, diñicilik eyle-, din dinle-, dinü dinle- yapılarıyla “İki kişinin hafifçe konuştuğu sözlere kulak vermek” (TS, II, 1162) anlamında kaydedilmiştir. Aynı ifade günümüz Kazak Türkçesinde tiñ tiñda-biçimiyle DKK’daki anlamına uygun şekilde kullanılmaktadır.

Kaz. T. *tıj tıjda-* “kulak kabartmak, birinin sözlerine kulak kesilmek”. *Birde ünsiz, melşip tıj tıjdaydı, qulağında aqqudıj arman-äni.* “Bazen sessiz sedasız kulak kabartır, kulaklarında kuğunun hayal şarkısı” (QÄTS, C. 14, 557-558).

tıjšı “Gizlice kulak kabartan kişi, casus, çaşıt”. Sen munda jasırıp **tıjšı** bolıp tursın ba? - dep jer tepkilep jekiretindey körindi. “Sen burada gizlenip casusluk mu yapıyorsun? diye ayaklarıyla yere vurarak azarlayacakmış gibi geldi. (QÄTS, C. 14, 560).

19. **dulum** “şakağın üzerine dökülen saç”

Dulumından agarsa baba görkli, ag südin toya emzürse ana görkli (D.5a-12).

DLT’de *tuluş* “gözle kulak arası” ve “Atın gemindeki bir halka. Yeri, atın kulağı altındadır. Şakak ve başın kayışı onun içinden geçer. Bundan *yügün tuluşı* denir; “gemin halkası” demektir” şeklinde verilmiştir (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 498). DKK’de bir örnekte geçen *dulum* kelimesi Tarama Sözlüğü’nde bulunmaz ancak *şakak* anlamındaki *duluş/tuluş* kelimesi geçer (TS, II, 1249). Kıpçak Türkçesinde *tulum* “bir tutam saç” şeklinde bulunan kelime, günümüz Türk lehçelerinde bilhassa Kıpçak lehçelerinde (Kaz., Kkp., Nog. tulum, Kırg. tulum, Tat. tolum, Baş. toloom) “saç örgüsü” anlamıyla görülmektedir (Dıbo, 2013: 325-326). Derleme Sözlüğü’nde *dulum/tulum* biçimleriyle “şakak; şakaklardaki saç, zülüf” anlamlarıyla tespit edilmiştir.

Kaz. T. tulum “1. genç çocukların şakağında, ensesinde bırakılan saç, 2. Kız çocuğunun örgüye gelmeyen kısa saçı”. *Şekesinde Qambardıj, bar eken altın tulumı.* “Kambar’ın şakağında, altın tulumu varmış”; *Onan bir sät öz anası men balıqşı äkesin, tulumına qızıl lenta taqqan kişkene qarındasın oylap ketedi.* “Sonra bir ara öz annesi ile balıkçı babasını, tulumuna kızıl kurdele takan küçük hardeşini düşündü” (QÄTS, C. 14, 419).

20. **düm** kara “kapkara”.

Gökden ıldırım ağban evüm üzerine şakır gördüm/**Düm** kara pusarık ordumuş üzerine tökilü(r) gördüm (D.23b-1).

DKK’de, *qara* kelimesi için bir pekiştirme unsuru olarak kullanılan *düm* kelimesi Kazak Türkçesinde de aynı işlevle kullanılmaktadır. Kelime Tatar Türkçesinde *döm karangı* “çok karanlık”, *döm sukır* “tamamen kör” (Öner, 2009: 74-75) ve Başkurt Türkçesinde de *döm qara* “çok karanlık”, *döm huqır* “tamamen kör” (BTH, I, 1993: 290) şeklinde aynı işlevle görülmektedir. Azerbaycan Türkçesinde de “bazı birleşik sıfatların önünde pekiştirme yapan unsur: *dümağ* “apak”, *dümqara* “kapkara”, *dümsarı* “sapsarı” şeklinde gösterilmektedir (ADİL, I, 2006: 715). Tarama Sözlüğü’nde *dum* kelimesi “bütün, tamam” anlamıyla verilip sadece DKK’dan alınan iki örnekle kaydedilmiştir. Örneklerden biri yukarıda örneği verilen cümle, diğeri ise “... düm yüregi oynadı” cümlesidir (TS, II, 1311).

Dresden nüshasında üç yerde geçen “kara bağı sarsıldı, dom yüregi oynadı” (D.13b-12; D.69b-11; D.72a-7) kalıp ifadesi içinde geçen kelime, S. Tezcan tarafından *dom* okunmuş ve “metin yüregi oynadı” şeklinde anlamlandırılmıştır. Tezcan, kelimeyi Eski Uygurca ve Karahanlıca’daki *toş* “sıkı, metanetli, sağlam” kelimesi ile birleştirmiş ve Kutadgu Bilig’de üç yerde geçen *toş* yürekli “pek yürekli” örneklerini vermiştir (Tezcan, 2018: 90). Aynı kelimeyi S. Özçelik *dom* “pek, sağlam” (2016a: 836), M. Kaçalın *dom* “katı” (2017: 317) şeklinde okuyup anlamlandırmışlardır. M. Tulum-M. M. Tulum ise *dum* okuyup “durgun, sakin” (2016: 144, 152, 406) şeklinde anlamlandırmışlardır. Tarama Sözlüğü’ndeki *dum* verisinin *düm* ve *dom* şeklinde ayrılıp yeniden anlamlandırılması gerekmektedir.

Kaz. T. *düm* “oldukça, çok, sık, yoğun” *Ömiri til sındırıp, oquw oqımaq tügil oqulıq deytin närseñi qolğa ustap körmegen düm qarañğı äkem üşin oquw - ol meniñ qolınnan kele qoyatın närse emes.* “Ömründe okuma yazma öğrenip, okumayı bırak ders kitabı denilen şeyi eline almamış, zircahlı babam için tahsil.. O benim elimden gelebilecek şey değil”; *Aldı jas*

Qorabaydan düm aşuwin/Qolina tüsire almay laşının. “Laçımını yakalayamayınca tüm öfkesini genç Korabay’dan çıkardı”. (QÄTS, C. 5, 44).

21. **dün kat-** “gece gündüz yol almak”.

Èvini çözdü, kaytabanın bozlatdı, қазақucın kişnetdi, **dün katdı**, göçdi; yedi gün yedi gece yortdı (D.97a-7). / Üyin jıqtı, tüyelerin bozdatdı, jılqıların kisinetti, tün **qattı**, köşti. (QAK, 204).

Eski Türkçede ilk kez Tonyukuk yazıtında *tün katdımız* “geceyi (gündüze) kattık” (Ercilasun, 2016: 612-613) şeklinde geçen ifade DKK’de ve Kazak Türkçesinde de aynı yapı ve anlamda görülmektedir. Kelime Türkiye Türkçesinde olmadığı gibi Tarama ve Derleme sözlüklerinde de yer almamaktadır.

Kaz. T. *tün qat-*. QÄTS’nde tün “gece” kelimesinin verildiği kısımda *tün qat-* ve *tün qatır-* deyimlerine yer verilmiştir. *Tün qattı*: Gece boyu, yürüdü. *Tün qatırdı*: Gece boyu, yol aldı. (QÄTS, C. 14, 491).

22. **dünlük** “çadır penceresi”.

Қазан <eydür> Begün **dünlügi** altın ban évlerini biz yıkmışuz (D.22a-4). / Qazan, bektiñ **tündiği** altın zäwlim üylerin biz jıqtıq. (QAK, 73).

DKK’de “dünlügi altın ban év” ifadesi içinde çok gez geçen *dünlük* kelimesi Kıpçak Türkçesinde *tünlük/tünlük* “pencere, kafes” (Toparlı vd., 2003: 287) olarak geçer. Tarama Sözlüğü’nde de *dünlük* “pencere, baca” (TS, II, 1320-1321) olarak bulunup iki veri de DKK’dan alınmıştır.

Kaz. T. *tündik* “Keçe çadırın üst kısmındaki parmaklığı kapamak için kullanılan, yağmur ve güneş ışınlarını geçirmeyen dörtgen biçiminde küçük (yani parmaklığı kapayabilecek boyutta) keçe”. *Tündik jabıq, ot jarıq, üyge säwle kirmeydi.* “Tünlük kapalı, ocağın ateşi iyi, eve ışık girmiyor” (QÄTS, C. 14, 491).

23. **gızıl-da-** “vızıldamak, vınlamak, havayı yarararak gürültü çıkarmak”

Mancılığı ağır taşdan **gızıldayup** katı énen (D.96a-9).

Kelime, şırıl-da-, gürülde-, horuldamak gibi yansıma bir kelime olup *gız+ıl+da-* yapısındadır. DKK’daki *gızıl-da-* kelimesi Tarama sözüğüne *gıjıl-da-* “gıcırdamak” olarak alınmış ve tek örnek olarak DKK’daki bu cümle verilmiştir (TS, III, 1692). Tarama Sözlüğü’deki *gıjıldamak* olarak bulunan maddenin metindeki yazılışına uygun olarak *gızıldamak* şeklinde düzeltilmesi gerekmektedir. Aynı kelime Kazak Türkçesinde yansıma bir kelime olarak bulunmaktadır.

Kaz. T. *qıjıl-da-* “1. kij kij ederek ses çıkarmak”. *Aqırı pıjılday qıjıldap jana bastadı.* “Nihayet, kesik kesik soluyup *qıjılday*arak yine başladı.” (QÄTS, C. 10, 474).

24. **götür-** “kaldır-; yükseltmek, yüceltmek”.

Beyrek **götürür** qızı yere urmaq ister, qız **götürür** Beyregi yere urmaq ister (D.41b-8). / Beyrek qızdı **köterip**, jerge alıp urğısı keledi, qız Beyrekti **köterip**, jerge alıp urğısı keledi. (QAK, 108).

Götürdüğün göge yetüren görklü Tañrı! (D.107a-8). / **Kötergenin** kökke jetkizgen körikti Täñır! (QAK, 221).

Eski Türkçeden itibaren *kötür-* “kaldırmak, yükseltmek” (Tekin, 2003: 248); *kötür-/ködür-* “yükseltmek, taşımak, tahammül etmek” (Gabain, 1988: 283) şeklinde görülen kelimenin aynı anlamı DKK’de olduğu gibi Kazak Türkçesinde de bulunmaktadır. Türkiye Türkçesi yazı dilinde bu anlamı bulunmayan *götür-* kelimenin Tarama Sözlüğü’nde “yukarı kaldırmak” (TS, III, 1791-1793) anlamına rastlanmaktadır. DKK’de *götür-* fiili pek çok yerde

“götürmek, taşımak, almak” anlamlarıyla bulunmaktadır. (Özçelik, 2016a: 862). Fiilin Kazak Türkçesindeki “kaldır-; yükseltmek, yüceltmek” anlamına gelen kullanımı da DKK’de çok kez geçmektedir.

Kaz. T. *köter-* “kaldırmak, yükseltmek, yukarı çekmek. (QTS, 331). *Jügin köterdi, ştanğa köterdi, qap köterdi*. “Yükünü kaldırdı, halteri kaldırdı, çuval kaldırdı”; *Ayağın köterdi, basın köterdi, qolin köterdi*. “Ayağını kaldırdı, başını kaldırdı, elini kaldırdı”. (QTS, 331).

25. göy(ü)n- / yan- göy(ü)n- “içi yanmak, kavrulmak”

Sarımsak otın yemedin, Kazan içüm **göyner** (D.70b-4).

Yalıhuz ogul laberin, Kazan dëgil maña! Dëmez olurısañ **yana göyne** qarğaram Kazan saña! (D.70b-7).

Örneklerde görüldüğü gibi DKK’de müstakil olarak göy(ü)n- ve yana göy(ü)ne ikilemesi içinde geçen kelime Tarama Sözlüğü’nde de *göyün-*, *göynü-*, *göyne-*, *göyün-*, *göyen-* “yanmak” (TS, III, 1803-1807) şekillerinde kaydedilmiştir. Kelimenin kökü olan kelime çeşitli çalışmalar da köy- ya da küy- “yanmak” olarak gösterilmiştir. Ercilasun-Akkoyunlu, kelimeyi küy- olarak okumuşlar ve bu madde ile ilgili olarak “*Atalay, DTS, Dankoff-Kelly köy-*, *Clauson küy-*. *Clauson küñ-* maddesinde çağdaş lehçelerdeki durumu göstermiştir: *Altay, Lebed, Teleüt, Kırgız, Kazak, Özbek, Karakalpak, Nogay küy;* *Kumuk güy-*; *Kaç, Koybal, Sagay, Hakas, Güneydoğu Türki, Türkmen köy-*; *Osmanlı göyün-*. *Bizce Ünlüyü belirleyen, Clauson’un almadığı Kazan Tatar verisidir: köy-* “1. yanmak, dış tarafı kömürleşmek” (KTTS)” şeklinde not düşerek kelimenin DLT’deki biçiminin küy- olması gerektiğini söylemişlerdir (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 20).

Kazak Türkçesinde *küy-* ve DKK’de olduğu gibi türemiş *küyün-* biçimleri olan kelime ayrıca *küy- jan-* ikilemesi içinde de kullanılmaktadır.

Kaz. T. *küy-* “yanmak, 2. Mec. Çok öfkelenmek, yerinde duramamak; canı yanmak”. *Üyi bir tünde küyip ketti*. “Evi bir gecede yanıp gitti”; *Izadan küyip ketken*. “Öfkesinden yanıp gitmiş” (QTS, 334).

küyün- “İçi yanmak, üzölmek”. Ölimin onıñ estigender, Bar dos-jaran küyiner. “Onun ölümlünü işiten tüm dostlarının içi yanar” (QÄTS, C. 8, 455).

küy- jan-: *Sur mergendi şırq aynalıp, Jılap aqquw qalmadı; Özeği örttey küyip-janıp, Qaqqañ qanat talmadı* “Kuğu etrafında uçup dönüp ağlayarak keskin nişancının peşini bırakmadı. İçi yanıp kavrulmuş çırptığı kanatları yorulmuş bilmedi” (S. Seyfullin, <https://bilim-all.kz/olen/11120>).

26. iste- “aramak, izini sürmek”

Bedevi at(m)a binüp oğlancuğın **isteyü** gëtdi (D.15a-4). / Bädewi atma minip, uln **izdep** ketti. (QAK, 60).

Ne yerde qarğa kızgın oynarısa anda **isteyelüm**, dëdi (D.99b-3). / Qay jerde qarğa-quzğın oynap jürse, sol jerden **izdeyik** (qarayıq), -dedi. (QAK, 207).

Eski Türkçede *izde-/iste-* “izlemek, aramak” (Gabain, 1988: 276) şeklinde görölen ve DKK’de de aynı anlamda olan kelimenin günümüz Türkiye Türkçesinde bu anlamı yoktur. Tarama Sözlüğünde *izde-/iste-* şeklinde “1. Aramak, araştırmak. 2. Beklemek, gözetmek, kollamak. 3. Sormak, tahkik etmek” (TS, III, 2105-2107) anlamlarıyla bulunmaktadır.

Kaz. T. *izde-* “Bir şeyi bulmak için hareket etmek, bulmaya çalışmak; soruşturmak, araştırmak, gitmek, izinden gitmek, aramak”. *Salamda jatıp, dän jiyğän qumırsqanı izdep tabadı*. “Samanda yatıp tahıl tanesi toplayan karıncayı arayıp bulur” (QÄTS, C. 15, 695).; *Ğaliya radioqabıladağıştan muzıka izdey bastadı* (QTS, 764) “Ğaliya, radyo alıcısından müzik aramaya başladı”.

27. kaçan “Ne zaman”.

Kaçan sen beni alup kâfir serhaddına çıkardıñ, kılıç çalup baş kesdüñ? (D.64b-12). / Sen meni **qaşan** kâpirdiñ şekarasma aparğan ediñ (kâpirdiñ elin şawıp ediñ), qılış sermep, bas kesken ediñ? (QAK, 150).

Eski Türkçede ilk kez Tonyukuk yazıtında geçen kaçan “ne zaman” (Tekin, 2003: 245) Türkçenin her döneminde kullanılan bir soru kelimesidir. Türkiye Türkçesi yazı dilinde kullanımı bulunmayan kelime kaçan (haçan) biçimiyle Tarama (TS, IV, 2150-2156) ve Derleme sözlüklerinde kaydedilmiştir.

Kaz. T. *qaşan* “ne zaman” **Qaşan keledi?** “Ne zaman geliyor?”(QTS, 391).

28. qarçaş- “dağılmak, karışmak, alt üst olmak”.

Qarçaşuban oğraşuban tağdan èndi (D.98a-10). / **Qarjasıp**, tırmısıp, tawdan tüsti. (QAK, 205).

Tarihî Kıpçak Türkçesinde qarça- “Karma karışık olmak, birbirinden ayırt edilmez hale gelmek, benzeşmek” (Toparlı vd., 2003: 128) şeklinde görülen kelimenin DKK’daki genişlemiş qarçaş- biçimi Tarama Sözlüğü’nde “Karışmak, birbirine girmek, karmakarışık olmak” (TS, IV, 2287-2289), Derleme Sözlüğü’nde de “Karışmak, karmakarışık olmak, dolaşmak, bozulmak; Karıştırmak, altüst etmek” anlamlarıyla bulunmaktadır.

Kaz. T. *qarjas-* “Atışmak, tartışmak, çekişmek; dalaşmak, birbirine girmek”. *Bosqa söz jarıstırıp qarjasıwdıñ qajeti joq.* “Boşuna laf dalaşına girip çekişmenin ortalığı birbirine katmanın gereği yok” (QÄTS, C. 9, 370).; *Karta oynağan qarjasar* “İskambil oynayan dalaşır” (QTS, 382).

29. qarı “eski”

Eski panbuk böz olmaz, **qarı** düşmen dost olmaz (D.3b-9).

Qarı düşmen Tatar oğlu elümüze girmişiiken cezâyıla öldürelüm (D.73a-2).

karı kelimesi DKK’de pek çok yerde “yaşlı”, bir yerde “kadın” yukarıdaki iki örnekte de “eski” anlamındadır. Güncel Türkçe Sözlük’te kelimenin halk ağzından sözlüğe alınmış “yaşlı, ihtiyar” anlamı varken DKK’daki “eski” anlamı bulunmaz. Eski Türkçede *karı* “yaşlı, ihtiyar” (Tekin, 2003: 246) olarak görülen kelime, DLT’de de “yaşlı, herhangi bir şeyin yaşlısı; kesimlik hâle gelmiş hayvan” anlamlarıyla bulunmaktadır (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 686). Kelime Tarama Sözlüğü’nde “1. İhtiyar, yaşlı. 2. Eski, köhne” anlamlarıyla kayıtlıdır (TS, IV, 2294-2297). Malatya ağzından “yaşlı; eski” anlamlarıyla Derleme Sözlüğü’ne geçmiştir. DKK’de olduğu gibi kelimenin “yaşlı”, “eski” anlamları Kazak Türkçesinde bulunmaktadır.

Kaz. T. *käri* “1. yaşlı, ihtiyar. 2. eski, önceki. 3. Eskiden gelen, kalıplaşmış”. **Käri** Kaspiy qara kök közin aştı. “Hazar, kara gök gözünü açtı”; **Käri saytıanı ustadı.** “Eski şeytani yakaladı” (QTS, 292).

30. qarmala- “kavramak, yakalamak; yoklamak”.

Qarma(la)yu(p) ögeç semüzin alup tutan (D.25a-2). / Qarmalap, isektin semizin ustap alğan. (QAK, 78).

Qazılıq Qocayı **qarmalayup** tutup qal’aya qoydılar (D.103b-9). / Qazılıq Kojanı qarmalap ustap alıp, qamalğa äketti. (QAK, 214).

Tekür **qarmalayup** elinden çomağın aldı (D.106b-8). / Tekür qarmanıp, qolnan şoqparın tartıp aldı. (QAK, 219).

DKK’daki kullanım ve anlamı Kazak Türkçesinde bulunan kelime Türkiye Türkçesi yazı dilinde görülmez. Tarama Sözlüğü’nde karma- “kavramak, el ile tutmak, yapışmak”, karmala- “Şurasından burasından kavramak, avuç içine alıp tutmak” (TS, IV, 2318-2319)

biçimleriyle görülür. Derleme Sözlüğü'nde de karmala- “avuçta sıkmak, avuçlamak” şeklinde yer almaktadır.

Kaz. T. *qarma*- “yakalamak, tutmak, kavramak” *Bolat şıbiqtay qara sur jılandı kirpi quyırğınan qarmaptı*. “Kırpi, çelik teli gibi kara boz yılanı kuyruğundan yakalamış” (QÄTS, C. 9, 378).

qarmala- “Elle yoklamak, ellemek” *Eki jigıt qarañğıda qarmalap kele jatır*. “İki delikanlı karanlıkta elleriyle etrafı yoklayarak gelmekte” (QÄTS, C. 9, 380).

31. **ķaru** “1. bilek, 2. kol, pazı”.

Gördüm seniñ oğluñ tutsaq, dēgil. **ķarusından** ađ elleri bağlu, dēgil (D.74a-2). / “Kördim, seniñ uluñ tutqında” degin. Aq bilegi **ķarınan** baylawlı degin. (QAK, 165).

Dedem Qorqud himmet kılıcın beline bağladı, çomadı omzuna bıradı, yayı **ķarusına** geçürdi (D.120a-8). / Qorqıt Ata sıyğa berilgen qılışm beline bayladı, şoqpardı iyğına saldı, sadaqtı **ķarına** ildi. (QAK, 242).

DLT’de “arış, kolun dirsekle parmak ucu arasındaki kısmı” (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 444) anlamına gelen karı kelimesi DKK’de “pazı” anlamındadır. Tarama Sözlüğü’nde de karu “pazı, kol” (TS, IV, 2323-2324) anlamında olup aynı anlam Kazak Türkçesinde de bulunmaktadır.

Kaz. T. *qarı* “Kolun dirsekten omuza kadar olan kısmı, pazı”. *Qudıqtın awzında turğandar onı eki qarınan demep, şığarıp aldı*. “Kuyunun ağızında duranlar onu iki pazısından tutup yukarı çektiler” (QÄTS, C. 9, 395).

32. **keğış**- (<kek+i-ş) “kırıcı sözler söylemek, tartışmak, atışmak”.

ķavmlu ķavmiyla **keğış**di mi? Garib başuñ gavga da ķaldı mı? (D.121b-5).

DKK’de sadece bir kez geçen kelimeyi M. Ergin keğış- (2004: 217), O. Ş. Gökyay keğış- (1973: 116) (dizinde kiğış-) (1973: 249), M. Tulum-M. M. Tulum keğış- (2016: 291), M. Kaçalın keğış- (2017: 168), S. Tezcan-H. Boeschoten (2018: 157) ve S. Özçelik ise keğış- (2016a: 484) olarak okumuşlardır. Metin bağlamından hareketle keğış- olması uygun görünmektedir. DLT’de kek “kin, öç” olarak geçen ve yine keklig “kin sahibi”, kektes- “kin gütmek” (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 700) şeklinde türemiş biçimleri olan kelime Kazak Türkçesinde kek+iş- >keğış>keyis- biçimini almıştır.

Kaz. T. *keyis*- “küsmek, darılmak, rencide olmak, üzölmek, kızmak, acı çekmek”. *Birewler “başqa päle tilden” dep keyisedi*. “Bazıları"başu her ne bela gelirse, dildendir" diye birbirlerini üzerek darılırlar”. *Tuwısıñmen keyisip qalsañ bir sät, Keyde qasın tüsedı arasağa*. “Akrabanla bozuşursan bir an, bazen düşmanın arabuluculuk yapar” (QÄTS, C. 7, 548).

33. **ķulan** “yaban eşeđi”.

Kelez yerler çemenlerin **ķulan** bilür (D.4b-3). / Şöleyt jerlerdiñ şüyginin **ķulan** biler. (QAK, 43).

ķulanıla sığın, gėyige ķoñşı yurdum (D.24a-6). / **ķulanı** men maral-kiyikke qonsı jurım. (QAK, 77).

DLT’de kulan “yabani eşek” olarak görölen kelime, Kıpçak Türkçesinde de oulan/ķolan “yabani eşek” (Toparlı vd., 2003: 162) biçimiyle yer alır. Türkiye Türkçesi yazı dilinde olmayan kelime Bursa ve Kars illerinden “İki üç yaşında dişi tay, kısarak” anlamıyla Derleme sözlüğüne kaydedilmiştir. Tarama Sözlüğü’nde “yaban eşeği” anlamında *ķolan* maddesi bulunmaktadır ve DKK’deki her iki örnek de bu madde için alınmıştır (TS, IV, 2610-2612).

Kaz. T. *ķulan* “yabani at” *ķulan jorıtpas, ķuladıñ uşpas dala*. “Yabani atın gezmediği, doğanın uçmadığı çöl”. (QTS, 420).

34. külük “yügrük, çabuk, hızlı”.

At ayağı **külük**, ozan dili çevük olur (D.9b-6).

DKK’de örnekteki atasözü içinde beş kez geçen külük kelimesi Kıpçak Türkçesinde külük/külük “çabuk, hızlı” (Toparlı vd., 2003: 167) biçimlerinde görülür. Kazak Türkçesinde de aynı kelime *külik* olarak varlığını devam ettirmektedir.

Kaz. T. *külik* “Hızlı koşan, yügrük (at); bir tür at yarışı”. *Sultan el barda ğana külik*”. “Sultan yalnızca halkı varsa yügrüktür” (QTS, 338).; Jüyriktiñ aldı – külik dep, Kekilin, jalın jır ettik. Ömirge bizder külip kep, Ömirdiñ jolın bir öttik. “Hızlı koşanların en iyisi yügrük diye, kâkülün, yelesini överek turkulere türkülere kattık. Bu dünyaya biz gülererek gelip hayat yolundan birlikte geçtik” (QÄTS, C. 8, 476).

35. mañra- “(koyun kuzu) melemek”; mañraş- “(koyun, kuzu) meleş-”.

Kuzucağum aldurmışam, **mañrayaym** mı? (D.71b-11). / Qoşaqañımnan ayrılıppm, **mañıraym** ba? (QAK, 161).

Ağayıl da ağca koyun bundan geçdi, kuzucağı **mañraşup** bile geçdi (D.71b-10). / (Öristegi aqtılı qoy munnan ötti, qoşaqañı **mañırap** birge ketti. (QAK, 161).

Ağca koyunlarum **mañraşmadın** (D.151b-4). / Aqtılı qoylarım **mañıramay** turıp. (QAK, 300).

DKK’de bir yerde mañra-, iki yerde de türemiş şekli mañraş- olarak geçen kelimeler, üç farklı şekilde okunmuştur. O. Ş. Gökyay mañra-/mañraş- (1973: 67, 149), M. Ergin mañrı-/mañrış- (2004: 166, 249) şeklinde art ünlülerle; S. Tezcan-H. Boeschoten (2018: 105, 192), S. Özçelik (2016a: 284, 604), M. Kaçalın (2017: 110, 202) meñri-/meñriş-, M. Tulum-M. M. Tulum (2016: 151, 465) da meñri-/meñriş-/meñreş- şeklinde ön ünlülü olarak okumuşlardır. Talat Tekin, M. Ergin’in mañrı-/mañrış- olarak okuduğu şekillerin O. Ş. Gökyay’ın okuduğu gibi mañra-/mañraş- okunması gerektiğini söyleyerek DLT’deki mañra-/mañraş-/mañrat-şekilleriyle karşılaştırır (Tekin, 2004: 254).

DLT’de *mañra-* “bağırmaq”, *mañrat-* “ses çıkarttırmak, bağirtmek”, *mañraş-* “gürlemek” (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 762) kelimeleri vardır. Tarama, Derleme sözlüklerinde ve Türkiye Türkçesinde bulunmayan bu fiil, Kazak Türkçesinde art ünlülü biçimiyle mañıra-, mañıras- biçimleriyle DKK’deki anlamını korumaktadır. Bu kelimeleri, imlânın elvermesinden ve Kazak Türkçesindeki kullanımından hareketle mañra-/mañraş- biçiminde okumak makul görünmektedir.

Kaz. T. *mañıra-* “Koyun, keçi gibi hayvanların melemesi”, *mañıras-* “Birlikte meleşmek”. *Qoyday şuwlap, qozıday mañırası* “Koyun gibi bağırıp kuzu gibi meleşti”. (QÄTS, C. 11, 71-72).

36. obrıl- (opır-ıl-) “yarılmak, çökmek, oyulmak”.

Sarp kayalar oynanmadı yer **obrıldı** (D.17a-8). / Tik jartastar qozğalmay-aq, jer **opırıldı**. (QAK, 64).

Atduğı taş yere düşmezidi; yere dalı düşse toz gibi savrılırdı, ucuğ gibi **obrılırdı** (D.30b-1). / Atqañ tası jerge tüspeytin edi. Jerge tüsse, şańdağın şığarar edi, oşaqtay **opırar** edi. (QAK, 89).

Hasan Eren’in *obur- (~ opur-) kökünden kalma bir türev olarak düşündüğü fiilin (Eren, 1999: 303) DLT’de oprı “çukur, vadi” (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 777) şeklinde isimleşmiş biçimi bulunur. Tarihi Kıpçak Türkçesinde obrul- “çökmek, oyulmak, göçmek” (Toparlı vd., 2003: 203) biçimindedir. Türkiye Türkçesi yazı dilinde obruk kelimesi olmasına rağmen obrul-fiili bulunmamaktadır. Ancak, *obrul-* Tarama Sözlüğü’nde “Çökmek, oyulmak, çukurlaşmak;

yerinden oynamak, sarsılmak” (TS, V, 2906-2907) anlamıyla, Derleme Sözlüğü’nde de “yer kaymak, çökmek; yer çöküp koni biçiminde çukurlaşmak” anlamıyla yer almaktadır.

Kaz. T. *opır-* “bölmek, kırmak, parçalamak”; *opırıl-* “bölünmek, kırılmak, çökmek, parçalanmak” (QÄTS, C. 11, 712). *opırık* “obruk” (QTS, 495). *Bir taba nandı aldımızğa qolimen opırıp turadı.* “Bir tava ekmeğini önümüze eliyle parçalayıp doğradı” (QÄTS, C. 11, 711). *Jumışşı qawım opırılıp tüsken jerdi kürekep, qaylamen qazuğa kiristi.* “Bir grup işçi, çöken yeri kürekle, kazmayla kazmaya girişti” (QÄTS, C. 11, 712).

37. ordı/ordu “oba”.

El-hāsılı, **ordı** bunun ucından katı incindiler (D.110b-8). / Kısqası **orda** xalqı onıñ kesirinen qattı qıynaldı. (QAK, 226).

Otuz iki dişden çıkan bütün **ordıya** yayıldı (D.123b-2). / Otız eki tisten şıqqan (söz) bükil **ordağa** jayıldı. (QAK, 248).

Eski Türkçede ilk kez Köl Tigin yazıtında ordu “hakanın karargâhı” (Tekin, 2003: 250) olarak karşımıza çıkmaktadır. Zamanla anlamı çeşitlenen kelime, yerleşim birimi, mahal, kale, yuva, saray, şehir, ordu, kalabalık gibi anlamlar kazanmıştır. Ordu kelimesi Kazak Türkçesinde orda olarak görülür. Clauson, Çağatayca’da orda şeklinde olan kelimenin ordu şeklinin Moğolcaya geçip daha sonra “orda” olarak geri alınmış olabileceğini söyler (Clauson, 1972: 203). Tarama Sözlüğü’nde *ordu/ortu* biçimi görülen kelimenin “askerin toplandığı, toplu olarak bulunduğu yer, ordugâh, karargâh, makar” anlamı dışında “mahal, mahalle” anlamı da tespit edilmiştir (TS, V, 3011-3012).

Kaz. T. *orda* “merkez, şehir; bilim, sanat, kültür merkezi; yabancı hayvan, yılan vb. yuvası” *Oralım – ordam meniñ tanıs mağan.* “Oral’ım, benim tanıdık şehrim”.; *Teatr – öner ordası, мәдениет ошағы.* “Tiyatro, hüner merkezi, kültür ocağıdır”.; *Ulı jılandar negizinde bir jerge jiynalıp qıstaydı. Olardı jılan ordası dep ataydı.* “Zehirli yılanlar, esasında bir yere toplanıp kışlarlar. Bu yerleri yılan ordası diye adlandırırılar” (QÄTS, C. 11, 735).

38. örü tur- (ör-ü tur-) “ayağa kalkmak”.

Gece yaturiken Karacuç Çoban kara kaygulu vâkı’ a gördi. Vâkı’ asından sermürdi, **örü turdı** (D.21b-11). / Tünde jatqanda Qaraşıq şopan jaman tüs kördi. Tüsinen şoşıp, **öre turdı**. (QAK, 73)

Kalkubanı yerimden **örü turdım** (D.105b-2). / Köterilip, ornımnan **öre turdım**. (QAK, 217)

DLT’de ör- “yükselmek” (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 789) anlamıyla görülen kelime tur- fiiliyle birleşik fiil oluşturup “ayağa kalkmak, yerinden kalkmak” anlamıyla kullanılmıştır. Tarama Sözlüğü’nde de örü dur- (tur-) “ayağa kalkmak, ayakta durmak” (TS, V, 3122-3127) şeklinde kaydedilmiştir.

Kaz. T. *ör-* “1. (hayvanlar) otlığa çıkmak, yayılmak. 2. Hep birlikte topluca hareket etmek”. *Bir üyden örip şığatın bir top jansıñ.* “Bir evden topluca çıkacak bir grup insansınız” (QTS, 513).

öre tur-/öre türegel- “Hep birlikte yerinden kalkmak”. *Tör aldında otırğan ekew orındarınan öre turıp, jamıray amandasıp jattı* “Üst köşede oturan iki kişi yerlerinden hemen kalkarak aynı anda selam verdi”; *Tarzannan başqalarınñ uyquları qansa kerek, öre türegelip, awızdarın kere esinep, dür-dür silkinisti.* “Tarzan dışında diğerleri uykularını almış olmalı, hepsi birlikte aynı anda ayağa kalkarak, ağızlarının genişçe açıp esneyerek kuvvetlice silkindiler” (QÄTS, C. 12, 190-191).

39. sağınç (<sakın-ç) “düşünme gücü, ruh sağlığı, huzur”.

Sağılığa **sağınçım** devletün Hak artursun! (D.19b-1).

Eski Türkçe sağınc “fikir, arzu, düşünce” (Gabain, 1988: 292) olarak görülen kelime, DLT’de de “keder, hüznün, gam, kaygı” (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 800) anlamındadır. Türkiye Türkçesi yazı dili ve ağızlarında görülmeyen kelime, Tarama Sözlüğü’nde sağınc “1. Emel, istek, arzu, maksat, tasavvur, düşünce, ümit, endişe. 2. Zan, tahmin” (TS, IV, 3230-3232) şeklinde kaydedilmiştir. Kazak Türkçesindeki anlamı DKK’dan biraz farklı olsa da aynı yapıyla devam etmektedir.

Kaz. T. *sağınc* “hasret kalma, özleme, özlemlerle bekleme”. *Sağıncpen kütti*. “Hasretle bekledi” (QTS, 420). *Sağıncpen aşayın sağan quşaq*. “Özlemlerle sana kucak açayım” (QATS, C. 12, 531).

40. oñ “doğru, düzgün, uygun”

Oñın koyup tersin okur kıızı gelini (D.141b-3).

“Oñın koyup tersin okur kıızı gelini” ifadesindeki bu kelime DKK kitabı üzerinde çalışanlar tarafından daha çok *öñin* “önünü” şeklinde okunmuştur. M. Ergin (2004: 237), O. Ş. Gökyay (1973: 137), S. Tezcan-H. Boeschoten (2018: 180), M. Tulum-M. M. Tulum (2016: 111), S. Özçelik (2016a: 565) *öñ* olarak okuyanlardır. M. Ergin ve O. Ş. Gökyay’ın “önünü koyup tersini okur kıızı gelini” olarak okudukları ifade için Gökyay burada bir cinsi sapıklıktan bahsedildiği anlamının çıkacağını söylemiştir. S. Tezcan ve S. Özçelik de metni bu görüş doğrultusunda anlamlandırmışlar ve cümlede bir sapık cinsel ilişkiye davet olduğu şeklinde yorumlamışlardır (Özçelik, 2016a: 836; Tezcan, 2018: 359).

Bu ifade ve kelime üzerine “Kitab-ı Dede Korkut’ta Bir Kelimenin Okunuş Hatası” başlıklı bir yazı kaleme alan V. Zahidoğlu, konuyu enine boyuna tartışmış, önceki okuma ve anlamlandırmaları değerlendirerek kelimenin oñ şeklinde okunması gerektiğini, herhangi bir sapıklıktan bahsedilemeyeceğini söyleyerek ifadeyi *Oñın koyup tersin okur [kafirin] kıızı gelini* şeklinde okuyup “Düzgününü koyup tersini çağırır kâfirin kıızı gelini” olarak anlamlandırmıştır. (Zahidoğlu, 2015: 97-103).

Kelime imlasından hareketle hem *öñ* hem de *oñ* olarak okunabilmektedir. S. Tezcan, sağ (sol karşıtı) anlamına gelen *oñ* kelimesinin Oğuz lehçelerinden hiçbirinde bulunmayan bir kelime olmasından dolayı DKK’de geçmesinin mümkün olamayacağını söylemektedir (Tezcan, 2018: 360). Tezcan’ın bu sözlerini değerlendiren Zahidoğlu, kelimenin sağ anlamında Oğuzcada bulunmamasına rağmen Oğuz lehçelerinde ve ağızlarında bu kelimeye bağlı birçok semantik türevin olduğunu söyleyerek Türkmen Türkçesindeki *oñ* ‘uğurlu, iyi, düzgün’ kelimesinin de *oñ* ‘sağ’ kelimesinden semantik gelişme sonucunda türediğini, yine DKK’de geçen *oñ*- ‘düzelmek, iyileşmek’ ve bu fiilden türeyen *oñar*- ‘onarmak, düzeltmek, imar etmek’, *oñal*- ‘onulmak, iyileşmek, sağalmak’, *oñat* ‘düzgün, doğru, iyi’ kelimelerini de etimolojik açıdan *oñ* ‘sağ, düzgün’ kelimesine bağlamış, yazılı abidelerde ve birçok çağdaş Türk lehçesinde (Kırım Tatar, Karay, Karaçay-Balkar, Kırgız, Kazak, Nogay, Karakalpak, Tatar, Başkurt, Özbek, Uygur, Sarı Uygur, Altay, Hakas, Yakut, Tuva, Türkiye (diyal. –‘sağ ayak’ vs.) *oñ* kelimesinin ‘sağ taraf; doğru, düzgün’ anlamlarında kullanıldığını göstermiştir (Zahidoğlu, 2015: 98-99).

Mustafa Kaçalın de kelimeyi *oñ* olarak okuyup ifadeyi “Onunu koyup tersini okur kıızı gelini” diye günümüz Türkçesine aktarmış ve bu aktarmayla ilgili dipnotta *onunu koyup tersini oku-* için “olması gereken doğruyu bırakıp farklı sözle çağırarak” açıklamasını yapmıştır (Kaçalın, 2017: 192-437). DKK’nin Kazak Türkçesiyle yayını yapan araştırmacılar da kelimeyi *oñ* olarak okuyup *Oñın qoyup tersin oqur kıızı gelini* ifadesini Kazak Türkçesine *Jöñge emes, jöñsizge ikemdeydi qız-kelini*. “Doğruya/doğru işe değil, doğru olmayan/uygunsuz olana celbeler/çeker kıızı gelini” şeklinde aktarmışlardır (Joldasbekov-Şadiyeva, 2019: 281).

Bize göre de cümlede Gökyay’ın ve diğerlerinin düşündüğü gibi cinsel bir sapıklık anlamı çıkar, ancak kelime *oñ* olarak okunmalıdır. DKK’deki kelimenin anlamının da “doğru, düzgün, uygun” olduğunu düşünüyoruz. Kelimenin “sağ” anlamının yanı sıra Kazak Türkçesindeki bir diğer anlamı da “doğru, düzgün, uygun”dur. QATS’de *oñ* kelimesi için

verilen *Aqıl joq, qayğı joq onda, isi teris pe, oñ ba?* “Akıl yok, tasa yok onda, işi ters mi/yanlış mı, düzgün mü/doğru mu?” cümlesinde teris ve oñ kelimesi birbirine zıt hâlde DKK’daki kullanıma uygun şekildedir.

Kaz. T. *oñ* “1. sol karşıtı, sağ”. 2. “doğru, düzgün, uygun”. *Aqıl joq, qayğı joq onda, isi teris pe, oñ ba? Tilenip, telmirip izdener, tiyin ba yaiki bir som ba?* “Akıl yok, tasa yok onda, işi ters mi/yanlış mı, düzgün mü/doğru mu? Dilenerek, çok isteyerek aramaya koyulur, ya kuruş ya da bir som/lira” (QÄTS, C. 11, 685-686).

41. ödi yarıl- “ölmek”

Ağ saqallı Aruz Kocaya qan kúsdurdı, oğı Kıyan Selcükün **ödi yarıldı** (D.111b-2). / Aq saqaldı Aruz Qojağa qan qústırdı, Ulı Kıyan Salcuqtın **öti jarıldı**. (QAK, 227).

DKK’de bir örnekte geçen *ödi yarıl-* deyimini Tarama Sözlüğü’nde *ödü yarıl-* “Çok korkmak, ödü patlamak” anlamıyla sadece DKK’dan alınan bu örnekle kayıtlıdır (TS, V, 3052). Ancak, Tarama Sözlüğü’ndeki bu anlamın “ölmek” şeklinde düzeltilmesi gerekir. Çünkü, DKK’de Tepegöz hikâyesinde bu örnekte adı geçen Kıyan Selçük, Tepegöz’ün elinde can vermiştir. *Ödü yarıl-* Derleme Sözlüğü’nde de “çok korkmak, ödü patlamak” şeklinde bulunmaktadır. Kazak Türkçesinde DKK’daki kullanım devam etmekte ve *öti jarıl-* deyimini ölmek anlamına da gelmektedir.

Kaz. T. *öti jarıl-* “1. çok öfkelenmek, hiddetlenmek, 2. ölmek” **Ötiñ jarılıp ketse de aytayın, sen nağız qara jürek, oñbağan adam ekensin.** “Ölecek olsan da söyleyeyim, sen oldukça merhametsiz, alçak bir adammışsın”; *Eşkimiñ öti jarılıp ketpeydiğoy.* “Hiçkimse de ölmüyor tabii ki”. (QÄTS, C. 12, 236).

42. ötkün “delici, keskin, tesirli”

Ağ yelekli **ötkün** oldan kayıkmayan (D.94a-4).

Ağ yelekli **ötkün** oluñ maña vèrgil (D.125a-2).

Ağ yelekli **ötkün** ollar atışayduq (D.126b-8).

Kelime DKK’de üç örnekte “ağ yelekli **ötkün** ol” tamlaması içinde geçer. *öt-* fiilinden -kün ekiyle türeyip sıfat olarak kullanılan kelime, Tarama sözlüğünde “Tesirli, nafiz, keskin, delip geçici” anlamıyla üç veriyle kayıtlı olup üç örnek de DKK’dan alınmıştır (TS, V, 3133). Kazak Türkçesinde bıçak, balta, kılıç gibi nesnelerin keskinliğini belirtmek için aynı kökten -kir ekiyle türeyen *ötkir* kelimesi kullanılır. Sınırlı da olsa rüzgâr, yel kelimesinin sıfatı olarak kullanılan *ötkin* kullanımı da vardır. Tatar ve Başkurt Türkçelerinde hem *ütkir* hem de *ütkin* kelimesi “sivri, keskin” anlamıyla kullanılır (Öner, 2009: 317; Özşahin, 2017: 675-676).

Kaz. T. *ötkin.* *ötkin* jel “gövdeye, bedene tesir eden sert, tesirli, keskin, soğuk yel”. *Jebedey osıp, inedey qadalğan ötkin jelden senimdi saya tapqanday bolğan janwarlar endi irkilgen joq, buqpay bögelmey erip berdi.* “Ok gibi delip iğne gibi saplanan sert, tesirli rüzgârdan güvenli bir sığınak bulmuş gibi olan hayvanlar artık irkilmeden, tereddüt edip duraksamadan takip ettiler.”; *Tüs awa kün suttı. Teriskey jazıqtan, özen jaqtan ötkin jel ızındaydı.* “Öğle vakti hava soğudu. Kuzeydeki oviden, ırmak tarafından sert rüzgâr uğılduyor” (QÄTS, C. 12, 253).

43. san (delim) “pek çok, hayli”

Men bu yerden gèdelü delü olmış, **san** delim ağca qarlar yağmış, dize yètmış (D.59a-13). / Men bul yerden ketkeli dawıl bolptı. **San** ret aqşa qarlar jawıp, tizege jetipti. (QAK, 140).

Sadettin Özçelik tarafından V. Zahidoğlu’na dayanılarak *san delim* şeklinde okunan kelime, DKK’de okunuşu sorunlu olan kelimelerdendir. M. Ergin’in metinde fazlalık olarak düşünüp okumadığı kelimeyi, O. Ş. Gökyay (1973: 54), S. Tezcan-H. Boeschoten (2018: 91) ve M. Kaçalın (2017: 94) ek olarak düşünmüş ve bir önceki kelimeyle birlikte *delü olmışın*

biçiminde okumuşlardır (Özçelik, 2016b: 516). M. Tulum-M. M. Tulum ise tamamen farklı bir şekilde bu ifadeyi *neler olmuş* (Men bu yirden gideli *neler olmuş?* Delim ağca karlar yağmış, dize yitmiş) (2016: 267) şeklinde okumuşlardır. Bizim de *san delim* şeklinde ikileme olarak düşündüğümüz kelime bağlama da uygun düşmektedir. Kazak Türkçesinde de aynı kelime *san ret* ikilemesinde aynı anlama gelecek şekilde kullanılmaktadır.

Kaz. T. *san* “sayı, hesap; çok kez, birçok kez” (QÄTS, C. 12, 633) / *san ret* “oldukça çok, hayli, epeyce” *Saxnada san ret, qosıldıq biz bärimiz*. “Biz sahnede pek çok kez bir araya geldik” (QÄTS, C. 12, 635).

44. say “seçme, seçkin; uygun”.

Üç yüz **say** cıdalı yigit bunun yanına cem’ oldı (D.129a-13).

Say kelimesinin DKK’deki anlamına tarihî ve çağdaş Türkiye Türkçesi ile ağızlarında rastlanmamaktadır. Kazak Türkçesindeki “uygun, layık; hazır” anlamları bağlamdaki anlama yakındır.

Kaz. T. *say* “uygun, layık; hazır” (QTS, 545). *Aqılıña söziñ say, Siz - jalın şoq, biz - bir may*. “Aklınıza sözünüz uygun, siz bir alev, kor; biz ise yağ”. *Ketpenim say, şotım say, Qazsam suğa jetemin, Atanıñ say, atım say, Köşsem nuğa jetenim*. “Büyük çapam hazır, küçük çapam hazır; kazarsam suya yetişirim. Devem hazır, atım hazır; göçersem bol ağaçlı sulak yere yetişirim” (QÄTS, C. 12, 539).

45. sayra- “ötmek”.

Sakallı bozac turğay **sayraduğda** (D.12b-5). / Saqaldı boztorğay **sayrağanda**. (QAK, 56).

DLT’de sayra- “ötmek” (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 812) yine tarihî Kıpçak Türkçesinde “ötmek, şakımak” (KST, 230) anlamlarıyla geçen kelime, günümüz Türkiye Türkçesi ve ağızlarında kullanılmamaktadır. Tarama Sözlüğü’nde sayra- “Ötmek, cıvıldamak, şakımak” şeklinde DKK’dan alınan bu tek veriyle kaydedilmiştir (TS, V, 3351). Karahanlı, Harezmi ve Çağatay dönemi eserlerde de aynı yapı ve anlama tespit edilmiştir (Clauson, 1972: 859-860).

Kaz. T. *sayra-* “ötmek, şakımak”. *Astana bar bawırında Kündiz-tüni jaynağan. Sanduğaş pen totı quş, Bulbuldarı sayrağan* “Bağrında başkent var, gece gündüz parlayan. Bülbül ve muhabbet kuşları, hem bülbülleri şakıyan” (QÄTS, C. 12, 545).

46. seksen- “irkil-, ürper-”.

Seksen bir er (yağı) gördümise **seksenmedüm** (D.140b-5). / “Seksen miş (jaw) körsem de **sesken**bedim. (QAK, 279).

Kıpçak Türkçesinde seksen- “korkmak; tehdit etmek” anlamlarıyla kullanılan kelime, DKK’de de “irkilmek, ürpermek” anlamlarıyla vardır. seksen- Tarama Sözlüğü’nde “Ürpermek, birdenbire ürküp sıçramak” anlamıyla sadece DKK’dan örneklenen bu veriyle kayıtlıdır (TS, V, 3377). seksen- Derleme Sözlüğü’nde de “irkilmek; beklenmedik olay ya da haber karşısında etkilenmek; tiksilmek” anlamlarıyla kaydedilmiştir. Kazak Türkçesinde aynı anlamları bulunan kelime göçüşmeyle sesken- biçimini almıştır.

Kaz. T. *sesken-* “Çekinmek, korkmak, cesaret edememek; tehlike oluşturacağını düşünerek şüphelenmek, kuşkulananmak; ürkemek, korkuya kapılmak” *Wayım qıp sesken er kezij emes*. “Endişelenip çekinecek zamanın değil”; *Biyilğı jıldın awırtpalığın oylap, işten seskenip qap edi*. “Bu yılın zorluklarını düşünerek endişelenmişti” (QÄTS, C. 13, 183).

47. sevinç ver- “müjdelemek, müjde vermek”.

At ağızlu Aruz Koca evine çapar geldi, atasına Basatuñ **sevinç** verdi. Muştuluk! Oğluñ Depegözi depeledi! dedi (D.119a-6). / At jaqtı Aruz Qojanñ üyine şawıp keldi, Bisattıñ äkesin quanttı: - **Süyinşi!** Ulıñ Töbeközdi öltirdi! – dedi. (QAK, 240).

Tarama ve Derleme sözlüklerinde bu anlamıyla yer almayan ve DKK’de bir örnekte geçen *sevinç ver-* “sevinçli haber, müjde vermek” ifadesi günümüz Kazak Türkçesinde “süyinşi ber” olarak kullanılmaktadır.

Kaz. T. *süyinşi* “Yeni, sevinçli bir haber için verilen hediye, müjde” **Süyinşisin men bereyin**, -dep mağan qaltasınan alıp on som kızıl aqşa berdi. “Hediyeni ben vereyim diyerek bana cebinden çıkarıp on som kızıl para verdi. **süyinşi ber!**: Sevinçli haber getirip, müjdesini isteyen kişinin söylediği söz, müjde(mi) ver!” *Men jazıldım, el-jurtım, süyinşi ber, dombıra alıp änimdi tögilteyim*. Ben iyileştim, halkım. Bana müjdem ver, dombıramı alıp türkülerimi söyleyeyim. (QÄTS, C. 13, 413).

48. sıkla- (ağla- sıkla-) “ağlamak, feryat etmek”.

Yoluñ kıyısın alup oturdı ağladı **sıkıladı** (D.23a-7). / Joldıñ şetine otırıp, jıladı-**sıqtadı**. (QAK, 75).

Qartaş!, (deyü) **sıkılayanda** yodaşuma yazul (D.30a-5).

Ağlayubanı **sıkılayubanı** evine geldi (D.47b-9). / Jılap-**sıqtap** üyine keldi. (QAK, 119).

sıkla- kelimesi DKK’de hem bağımsız olarak hem de ağla- sıkta- ikilemesi için de yer almaktadır. Orhun yazıtlarında sıgıt “ağıt, yas” ve bu ismin fiilleşmesiyle meydana gelen sıgta- (<sıgıt+a-) “yas tutmak, ağlamak” (Tekin, 2003: 61), Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçelerinde de kullanılmıştır. Kelimenin *ığlayu sıktayu* şeklindeki ikilemeli kullanımı Eski Uygur Türkçesi metinlerinde de yer almaktadır (Clouston, 1972: 807). *sıkla-* kelimesi “ağlamak, gözyaşı dökmek, sızlamak” anlamlarıyla Tarama Sözlüğü’nde (TS, V, 3412-3413) ve “çok ağlamak” anlamıyla da Derleme Sözlüğü’nde bulunmaktadır. DKK’de olduğu gibi Kazak Türkçesinde sıkta- fiili hem tek başına hem de ağla- fiili ile (jılap- sıkta-) ikileme oluşturarak kullanılmaktadır.

Kaz. T. *sıqta-* “Yüreği burkularak ağlamak, kederlenmek, endişelenmek”. *Endigisin kim bilsin? Köp bolsa, Xadişa jılar, sıqtar*. “Bundan sonrasını kim bilebilir ki? En çok Xadişa ağlayıp sızlar”; *Äyel jılamay da, sıqtamay da barlıq bolğan jaydı aytıp berdi*. “Kadın ağlamadan, feryat etmeden olanları anlattı. (QÄTS, C. 13, 488).

jılap sıqta- “Sesli ya da sessiz, için için ağlamak, feryat etmek, kaygılanmak”. *Aq jawlıqtı analar men jırtıq tumaqtı şaldar kezek-kezek körisip, jılap-sıqtap jatır*. “Ak yazmalı analarla yırtık kalpaklı ihtiyarlar, sırasıyla görüşüp ağlayıp inliyorlar (QÄTS, C. 6, 575).

49. sovu- “kurumak, zayıflamak, incelmek”

Qunt qunt bilekleriñ **sovu**lmasaydı, aғam Beyrek deyeydüm ozan saña (D.55a-7/8).

Bu fiili M. Ergin (2004: 141), S. Tezcan-H. Boeschoten (2018: 86), M. Tulum-M. M. Tulum (2016: 257) *sol-*; O. Ş. Gökyay (1973: 49), S. Özçelik (2016a: 219), M. Kaçalın (2017: 89) *sovu-* olarak okumuşlardır. Ergin, fiile “solmak” (1997: 269), M. Tulum-M. M. Tulum “incelmek” (2016: 256), O. Ş. Gökyay “dermansız düşmek, gücünü kaybetmek” (1973: 282), S. Özçelik “kurumak, zayıflamak” (2016b: 481), M. Kaçalın “ezilmek” (2017: 356) anlamlarını vermişlerdir. Eserin Kazak Türkçesiyle yayını yapan Joldasbekov-Şadiyeva ise kelimeyi suwal olarak okuyup “zayıflamak” anlamı vermişlerdir (2019: 132-133).

Sovu- şeklinde okunması gerektiğini düşündüğümüz kelimenin DLT’de sog- “(sıvıyı) çektirmek, emdirmek” ve türemiş biçimi olan sogul- “(süt vb.) çekilmek, (su vb.) emilmek” fiilleri bulunmaktadır (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 826-827). Kazak Türkçesinde DLT’deki ile

aynı anlamda olan *suwal-* fiili, *sogul-* fiilinin ses değişimleri sonucu ortaya çıkan biçimidir. DKK'de bu fiilin daha eski biçimi olan *sogul-* şekli “*Ƙanlu Ƙanlu sularuƙ sogulmuşıdı, Ƙağladı ālır ve AƘındılı gōrklü suyuƙ sogulmuşıdı, Ƙağladı ālır*” cümlelerinde de geçer. DKK metninin oluşumunun zaman bakımından derinliği ve Oğuzların diğer Türk boylarıyla beraber geniş bir coğrafyada bir arada yaşaması bu ikili şekilleri ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla *sogul-* ve *sovul-* biçimi görülebilmektedir. M. Ergin de DKK'de g-v seslerinin bir arada kullanıldığına dikkat çekerek v'li kov-, karavul-, sovu kelmelerinin yanı sıra g'li kulağuz, sığa- kelimelerinin de bulunduğunu belirtmiştir (1997: 423).

Tarama Sözlüğünde kelimenin *sovul-* biçimi yoktur ancak *soğulmak (soğalmak)* biçimi “1. Suyu çekilmek, kaynağı kaybolmak veya kurumak, feri gitmek, solmak, nuru sönmek. 2. Darlaşıp çukurlaşmak” anlamlarıyla kaydedilmiştir (TS, V, 3494-3498). Kelime, Derleme Sözlüğü'nde *soğul-* “Sütü kesilmek, suyu çekilmek, buruşup pörsümek, sönmek; sağmal hayvanlar için sütten kesilmek”, *sovul-* “Suyu, sütü çekilmek, azalmak; Su toplamış yara, vb. şişkin nesnenin içi boşalmak, sönmek, inmek” ve *suval-* “azalmak” biçim ve anlamlarıyla bulunmaktadır. Dolayısıyla DKK'deki aynı biçim ve anlamlar günümüze kadar uzanmıştır. Kazak Türkçesindeki *suval-* biçimine de Türkiye Türkçesi ağızlarında rastlanmaktadır.

Kaz. T. *suwal-* “(Su, süt vb.) çekilmek, kurumak; zayıflamak, incelmek; güneşten rengi sararmak, solmak; mec. üzülme, kaygılanma, içine kapanma”. *El ketken soƙ suwat suwalar, qorıq qurrı*. “Halk gittikten sonra suvat çekilir, sazlık kurur”; *Biye ağıtılğan, siyır suwalğan kez, aq jok*. “Kısrağın sağılmayıp salındığı, ineğin sütünün çekildiği bir dönem, süt ürünü yok”; *Közdiş nurı kemip, jaqtar suwalar*. “Gözünü azalıp yanaklar inceler (zayıflar)”; *Qızıl gülüş suwalıp, aq köñiliş anıq qaraydı*. “Kızıl gülün solup ak gönlün iyice karardı”. (QÄTS, C. 13, 325).

50. söyken- “yaslan-, dayan-”.

Oğlı Oruz karşısında yay **söykenüp** tururıdı (D.63b-7). / Ulı Oraz qarısı aldında sadaqqa **süyenip** tur edi. (QAK, 148).

DKK'de bir örnekte “yaslanmak, dayanmak” anlamıyla geçen söyken- kelimesinin aynı anlamdaki Kazak Türkçesinde karşılığı süyen- fiilidir. Bu fiilin bire bir karşılığı ise süyken- olup “Yaklaşıp yan yana gelerek yürümek, yaslanmak” anlamındadır. R. G. Exmetyanov, Günümüz Kıpçak lehçelerinde bulunan söye- ve söyke- fiillerinin kökteş olduğunu söyleyerek *süy köküne gidebileceğini söyler (TTES, II, 176). Bu kelime, söyken-, (söykün-, söykelen-, söykeğilen-) “dayanmak, yaslanmak” (TS, V, 3539-3541) biçimleriyle Tarama Sözlüğünde kayıtlıdır. Derleme Sözlüğünde de söyken- “1. Uzanmak, yatmak, yaslanmak. 2. Yığmak, toplamak. 3. Yıkılmaya yüz tutmak, yerinden oynamak. 4. Serpilmek, yayılmak. 5. Birine yüklenmek, çatmak, suçlamak” şekilde geçmektedir.

Kaz. T. *süyen-* “Bir şeye yaslanmak, dayanmak”. *Bolatxan bir ayağımın eptep basıp, baldaqqa süyenip şığıp baradı*. “Bolatxan bir ayağıyla yavaşça basıp koltuk değneğine dayanarak çıkıyordu” (QÄTS, C. 13, 402).

süyken- “Yaklaşıp yan yana gelerek yürümek, yaslanmak”. *Birine-biri eleñdep, Birine-biri süykenip, Keledi bulttar tömendep*. “Birbirlerine telaşlanarak, birbirlerine sokularak alçalıp geliyor, bulutlar (QÄTS, C. 13, 404).

51. süñük “kemik”.

Ağzum içi buz gibi, **süñük**lerüm tuz gibi oldı (D.80b-12). / Awzımın işi muzday, **süyek**terim tuzday boldı. (QAK, 177).

Boğa boynuzu üzerine diñeldi, Ƙuyruğınan üç kerre götürüp yere saldı, **süñük**leri lurd oldı (D.93a-13). / Buqanın müyizinen bas salıp, quyrığınan üş ret köterip, jerge alıp urdı. **Süyek**teri sındı. (QAK, 198).

Eski Türkçede süyük “kemik” (Gabain, 1988: 295) olarak görülen kelime Kazak Türkçesinde süyek (<sügek<sünek<süyük) biçimindedir. Türkiye Türkçesi yazı dilinde bulunmayan kelime, Tarama Sözlüğü’nde süyük “kemik” (TS, V, 3622-3627) olarak kayıtlıdır.

Kaz. T. *süyek* “kemik”. **Süyegi joq, tiske jumsaq bolğan soñ, hâr kim jeydi bizdiñ qazaq balasın.** “Kemiyi yok, dişe yumuşak olduktan sonra, herkes yer bizim Kazak balasını” (QÄTS, C. 13, 395).

52. şeş- “çözmek”.

Menüm elümi şeşüñ (D.17b-11). / Meniñ qolımdı şeşin der. (QAK, 65).

Elini şeşdiler (D.17b-13). / Qolın şeşdi. (QAK, 65).

Bu kelimenin asıl biçimi seş- olup DLT’de seş- “(bir şeyin bağını, kösteğini) çözmek” (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 815) ve gerileyici benzeşmeye uğrayarak meydana gelen şeş- “(düğüm) çözmek, (at vb. hayvanları) bağından serbest bırakmak” (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 845) biçimi bulunmaktadır. Codex Cumanicus’ta da seş-/şeş- “çözmek, bağını açmak” biçimleriyle kayıtlıdır (Argunşah-Güner, 2015: 551). Kelime şeş- (şiş-) “çözmek” (TS, V, 3659-3662) şeklinde Tarama Sözlüğünde bulunur.

Kaz. T. *şeş-* “Bağlanmış veya düğümlenmiş ip vb. şeylerin ucunu açmak, çözmek”. *Balanıñ qol-ayağın şeşip aldı.* “Çocuğun ellerini ayaklarını çözdü”. (QÄTS, C. 15, 354).

53. talbın- “çırpınmak”.

Yumruğumda talbınan şahin, benüm kuşumı ölüñ gördüm (D.23a-13). / Qolımda talpınğan qırannıñ, qusımnıñ ölgenin kördim. (QAK, 75).

talpı- (Clouston, 1972: 493) kökünden gelen kelime DLT’de genişlemiş biçimleriyle talpın-, talpır-, talpış “çırpınmak, kanat çırpmak” şekillerinde görülür (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 849-850). Tarama Sözlüğü’nde dalbın- (talbın-) “Helecanlanmak, çırpınmak” (TS, II, 982) şeklinde kayıtlıdır. Kazak Türkçesinde kelimenin ilk şekli ve anlamı kullanılmaktadır.

Kaz. T. *talpın-* “uğraşmak, çırpınmak, çabalamak, gayret etmek”. *Talpınğan sayın, torğa tüsken qarşığaday, şırmatılıp orala berippin.* “Çırpındıkça tuzağa düşen aladoğan gibi sımsıkı sarılmışım” (QÄTS, C. 13, 669).

54. tam- “damlamak”.

Qar üzerine qan tammış gibi kızıl yañaqlum (D.101b-8). / Qar üstine qan tamğanday albırt jüzdüm. (QAK, 211).

İlk kez DLT’de tam- “damlamak” olarak geçen kelime Türkçenin tarihî dönemlerinde de görülür. Oğuz sahasında dam-, diğer Türk lehçelerinde tam- biçimindedir (Clouston, 1972: 503). Günümüz Türkiye Türkçesi yazı dilinde tam-ıg+la- yapısından gelişen damla- fiili kullanılırken Kazak Türkçesindeki tam- biçimi yoktur.

Kaz. T. *tam-* “damlamak”. *Ayman rıumkanı dastarxan jiyegine qoya bergende Zeyneptiñ aldına şarap tamıp ketti.* “Ayman, kadehi sofranın kenarına koyarken Zeynep’in üzerine şarap damladı” (QÄTS, C. 13, 674).

55. tayın- “ayağı kaymak, sürçmek”.

Pes varasın, bir cici bici Türkman kızını alasın; negähenden tayınam, üzerine düşem qarnı yırtıla (D.87b-7). / Bolmasa, barıp, mayısқан (nâzik) türikmen qızın âkeler bolsañ, tayıp jüñilip, üstine qulasam, qarnı jırtıladı. (QAK, 189).

Serloş yigit hem iki cānvarıla savaşımsıdı, tayındı düşdi (D.95a-3). / Qaljırağan jigit, oğan deyin eki janwarmen ayqasқан edi, tayıp ketti, quladı. (QAK, 200).

tay- kökünden gelen tayın- Eski Türkçede tay- “kaymak” olarak görülür (Gabain, 1988: 298). DLT’de kök şeklinde tay- “kaymak” olarak fiilin tayış- “kaymada yarışmak”, tayıt- “kaydırmak, kaymasını sağlamak” gibi türemiş şekilleri ile *tayıg* yir “kaygan yer”örneğinde görüleceği üzere isim türetmiş *tayıg* biçimi bulunur (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 864-865). Harezmi, Kıpçak, Çağatay Türkçelerinde de tay- “kaymak” şeklinde tespit edilen kelime (Clouston, 1972: 567), Tarama Sözlüğü’nde tayın- “kaymak, sürçmek” (TS, V, 3778-3781) şeklinde kaydedilmiştir. Türkiye Türkçesi yazı dilinde ve ağızlarında bulunmayan kelime Kazak Türkçesinde kullanılmaktadır.

Kaz. T. *tay*- “ayağı sürçmek, kayıp düşmek”. *Ol äldeneden tayıp jıgılıp ta qaldı*. “O, bir şeyden kayıp düşüverdi” (QÄTS, C. 13, 617).

tayın- “çekinmek, korkmak, cesaret edememek, gözü kesmemek” *Nesine tayınasın?* “Niye çekiniyorsun?” (QTS, 609).

56. tepel qaşğa “alın beyaz (at)”.

Tepel qaşğa aygırma Tundar bindi (D.20b-7). / **Töbel qasqa** aygırma Tundar mindi. (QAK, 70).

DKK’de tepel qaşğa ikilemesinde geçen kelimenin her iki unsuru da atların alnında bulunan ak leke, akıtma anlamındadır. Bunlardan *kaşğa* DLT’de (vücudu siyah, başı beyaz (koyun), gözlerinin çevresi siyah, yüzü beyaz olan (at, deve vb.)). Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 691) ve Kıpçak Türkçesinde de *kaşka* “atın alnındaki beyazlık” (Toparlı vd., 2003: 130) aynı anlamda görülmektedir. Tarama Sözlüğü’nde *tepel* kelimesi geçmez. Ancak *töpel* “alın akıtmalı at” verisiyle bu cümlede geçen kelime tek örnek olarak sözlüğe kaydedilmiştir (TS, V, 3844). Dolayısıyla *töpel* kelimesinin *tepel* şeklinde düzeltilmesi gerekir. *kaşğa* kelimesi de biri DKK’de geçen bu cümledeki örnek olmak üzere üç veriyle Tarama Sözlüğü’nde “beyaz tüylü, kıllı” (TS, IV, 2329) anlamıyla yer almaktadır. *kaşka* kelimesi Derleme Sözlüğü’nde “Hayvanların alnındaki beyazlık, ak leke ve alnı beyaz lekeli olan hayvan; hayvanın alnındaki aklık” anlamıyla geçer. Kazak Türkçesinde her iki kelime hem ayrı ayrı hem de ikileme biçiminde *töbel*, *qasqa* olarak vardır.

Kaz. T. *qasqa* “Bazı hayvanların (at, sığır) alnında bulunan genellikle ak renkli leke, akıtma, çizgi”. *Mingeni Yasukeydiñ qasqa arğımaq. Qara da, torı da emes, qonırsımaq.* Yasukey’in bindiği at *kaşğa* hızlı koşan at. Ne karadır, ne de kestane rengi, kahverengiye benzer renkte” (QÄTS, C. 9, 424).

töbel “Atların alnlarında bulunan yuvarlakça leke, benek”. *Özen jağasınan säl keyindew, tasada arqandawlı turğan torı töbelge qaray jürdi.* Nehir kıyısından biraz ötede, kuytu bir yerde urganla bağlı doru renkli tepel ata doğru yürüdü (QÄTS, C. 14, 323).

töbel qasqa: Töbel qasqa aygırma Tundar mindi. “Tepel qaşğa (alın beyaz) aygırma Tundar bindi” (QAK, 70).

57. tomar “Ok çubuğu, eğitim amaçlı ok, temrensiz ok”.

Qazan bir **tomar** ile köpeği urdı (D.25b-2). / Qazan bir **tomarmen** itti urdı. (QAK, 79).

Tomar kelimesi Tarama Sözlüğü’nde yer almaz. Derleme Sözlüğü’nde de DKK’daki anlamı geçmez. Türkiye Türkçesinde Güncel Türkçesinde bulunan *tomar* kelimesi Arapça *tümârdan* gelip “1. Dürülerek boru biçimi verilmiş deriler veya kâğıtlar. 2. isim, askerlik. Topun içini silmekte kullanılan, ucu fırçalı çubuk.” şekliyle bulunmaktadır. DKK’daki *tomar* kelimesi, Kazak Türkçesinde bir ok türü olarak da yer almaktadır.

Kaz. T. *tomar* “1. Kesilen ağacın yerde kalmış ve kurumuş kısmı kök kısmı. 2. Ateşte yakmak için uygun şekilde kesilen kütük parçası”. *Qaşa jöneldi. Esik aldındağı tomarğa süriniüp qaldı.* “Kaçmaya yöneldi. Kapı önündeki ağacın köküne sürtündü”; *Basına jastıq qılar tomardan da.* “Kütükten başına yastık da yapar” (QÄTS, C. 14, 254).

tomar oq “Yayla atılan bir ok türü”. *Arqaysısı ürtürli jağdayda, är qasıqtıqta qoldanıladı. Bulğın, tiyin atatın tomar oq, doğal oq degen bar.* “Her biri çeşitli durumlarda, farklı uzaklıklar için kullanılır. As, vurmaya yarayan “tomar ok”, “kavisli ok” vardır”. (QÄTS, C. 14, 254).

58. üz- “incitmek, kırmak, koparmak” / **umud üz-; ümîz üzil-** “ümidi kesmek”.

Kızcuğazuñ belin **üzer** a! (D.139b-6). / Qız bayğustıñ belin **üzer**. (QAK, 278).

Süksüninden tutdı, bêlini **üzdi**, andan götürüp yere urdı (D.94b-4). / Jelkesinen bürrip ustap, belin **üzdi**, sosın köterip, jerge alıp urdı. (QAK, 200)

Hemân bêlüğinden gez çıkarup atınuñ terkilerini tartdı **üzdi** (D.122b-2). / Derew qoramsasınan kezdik şığarıp, atınıñ tartpasın tartıp **üzdi**. (QAK, 246).

Qalın Oguz begleri Beyrekden **umud üzdiler** (D.49a-9). / Qalın Oguz bekteri Beyrekten ümit **üzdi**. (QAK, 124).

Allah vëren ümîzün **üzilmesün!** (D.102b-8). / Alla bergen ümitin **üzilmesin!** (QAK, 212).

DKK’de üz- fiilinin “incitmek, kırmak, koparmak” anlamlarındaki kullanımı günümüz Kazak Türkçesinde devam etmektedir. Kelime, Tarama Sözlüğü’nde “koparmak, kırmak, kesmek, bozmak, ayırmak, uzaklaştırmak” (TS, VI, 4134-4136) anlamıyla, Derleme Sözlüğü’nde de “Koparmak, ayırmak; kopacak duruma getirmek” anlamlarıyla kayıtlı olup kelimenin bu anlamları Türkiye Türkçesi yazı dilinde bulunmamaktadır. DKK’deki *umud üz-; ümîz üzil-* “ümit kesmek” deyimini Kazak Türkçesinde de *ümit üz-* şeklinde aynı anlamda kullanılmaktadır.

Kaz. T. *üz-* “kırmak, parçalamak, kopmak, kesmek, durdurmak” (QÄTS, C. 15, 12-13). *Güldi öz qolımen üzip äkeldi.* “Çiçeği kendi eliyle koparıp getirdi” (QTS, 691).

Kaz. T. *ümit üz-* “İnancını kaybetmek, ümidini kesmek”. *Onı da sezbey, ümitin üzbey, kelmeydi şaldıñ ölgisi.* “Bunu da hissetmeden, ümidini kesmeden ihtiyar ölmek istemiyor” (QÄTS, C. 15, 13).

59. yap- “kapatmak, örtmek”.

Kâfirler gördiler gelenler tâcire beñzemez. Kaçdılar, kal’aya girdiler, kapuların **yapdılar** (D144a-1). Kâpirler kele jatqandardıñ kerwenşilerge uqsamaytıñ körip, qaştı. Qamalğa kirip, qaqpaların **japtı**. (KAK, 286).

yap- fiili DKK’de beş yerde günümüzdeki anlamıyla “yapmak, inşa etmek” anlamlarında burada gösterdiğimiz tek örnekte ise “kapatmak, örtmek” anlamıyla geçmektedir. Buradaki anlam günümüz Türkiye Türkçesinde bulunmaz. DLT’de birkaç anlamı dışında *yap-* fiilinin “(kapıyı) çarpmak, kapatmak, örnek” anlamı da vardır. Tarama Sözlüğü’nde *yap-* (yapa-) “kapamak, kapatmak, seddetmek, örtmek” (TS, VI, 4300-4302) anlamıyla geçer. Diğer Kıpçak lehçelerinde olduğu gibi Kazak Türkçesinde de “kapatmak, örtmek” anlamı bulunmaktadır.

Kaz. T. *yap-* “örtmek, kapatmak”. *Esikti japtı.* Kapıyı kapattı”.; *Üstine körpe japtı.* “Üstüne yorgan örttü” (QTS, 209)

60. yapa yapa “lapa lapa”.

Yapa yapa qarlar yağsa yaza qalmaz (D.3b-8). / **Japalaq-japalaq** qar jawsa da jazğa qalmas. (QAK, 41).

DKK’de bir örnekte geçen bu ikileme Türkiye Türkçesi yazı dilinde ve ağızlarında bulunmaz. Tarama Sözlüğü’ndeki tek veri olan *yapa yapa* “lapa lapa” örneği de (TS, VI, 4294) DKK’deki bu örnektir. Kazak Türkçesinde bu kelimenin +lak ekiyle genişlemiş biçimi olan ve aynı anlama gelen *japalaq-japalaq* kullanılmaktadır.

Kaz. T. *japalaq-japalaq* “İri iri, yayvan yayvan kar tanesi”. *Tañerten japalaq-japalaq qar jawdı*. “Sabahleyin lapa lapa kar yağdı” (QÄTS, C. 6, 49).

61. yapuq “örtü, kaplama”.

Qara boğa derisinden pëşigünün **yapuğı** olan (D.31b-10; D.76b-13). / Besiginiñ **jabuwı** qara buqa terisinen bolğan. (QAK, 91, 170)

Salur Kazan’ın kardeşi Kara Göne için kullanılan ve DKK’de iki yerde geçen söz dizisindeki yapuq (yap-uq) “örtü” kelimesi Türkiye Türkçesi yazı dilinde kullanılmamaktadır. Tarama Sözlüğünde yapuk (yapık) “Eyerde üzerine oturulacak, beşikte içine yatılacak yer. 2. Çukal, belleme. 3. Başörtüsü”, Derleme Sözlüğünde de yapık “Yemeni, başörtüsü; belleme” (TS, VI, 4304-4305) biçimleriyle geçmektedir. Eski Uygur Türkçesinde yapıq “yapı; bağlayan, rapteden” (Caferoğlu, 2011: 285) olarak görülen kelime Kazak Türkçesinde jabuw (<yabıw<yapıq) biçimini almıştır. Kazak Türkçesinde kelimenin DKK’deki gibi “beşik örtüsü” anlamı da vardır.

Kaz. T. *jabuw* “Hayvanların üzerine örtülen örtü; bir şeyin üstünü örtmeye yarayan kumaş, örtü; süs için kullanılan işlemeli örtü; beşiği dış kısmından iyice kapayıp örten örtü, beşik örtüsü. *Besiktin kölemine say, juqa matadan tigilgen kestelengen arawlı jabuwı boladı. Ol besikke bölengen jas näresteni masa-şıbınnan, kün közinen, jelden, suwıqtan qorğaydı.* “Beşiğin boyutuna uygun, ince kumaştan dikilen, dikişle desenler işlenen özel örtüsü olur. Bu (örtü) beşiğe belenen küçük bebeği sivrisinek ve sineklerden, güneş ışınlarından, rüzgâr ve soğuktan korur” (QÄTS, C. 5, 496).

62. yaraq “hazırlık, teçhizat”.

Yol **yarağın** gördiler (D.37a-2).

Qara aygırı **yarağıla** getürün (D.44a-1). / Qara ayğırdı (qaru) **jarağımen** (erttep) alıp keliñder. (QAK, 112).

Yad yağı **yarağıyla** yola girdi (D.103a-9). / Qaru-**jarağın** asınıp, jolğa şıqtı. (QAK, 213).

DKK’de 12 yerde geçen *yarak* kelimesi “hazırlık, teçhizat” ve “silah” anlamlarında kullanılmıştır. Kelimenin “hazırlık; teçhizat” anlamı Türkiye Türkçesi yazı dilinde bulunmamaktadır. Tarama Sözlüğü’nde “hazırlık, levazım, teçhizat” (TS, VI, 4310-4312) anlamı bulunmaktadır.

Kaz. T. *jaraq* “Her türlü silah, askeri malzeme; her türlü araç gereç, hazırlık”. *Jol jarağı say bolsın!* “Yol hazırlığı (araç gereci) hazır olsun!” (QÄTS, C. 6, 71).

63. yarı- yarçı- “iflah olmak, iyi gün görmek”.

Yarimasun yarçimasun Evnük Kal’asınun kâfirleri bunları cäsüsladı (D.37a-11). / **Jarımağır-jetpegir** Evnük qamalıñ kâpirleri tñ tñdadı. (QAK, 101).

Yarimasun yarçimasun Delü Qarçar, eyle mal istedi ki (D.45a-7/8). / **Jarımağır-jetpegir** Deli Qarçar eş tabılmas mal suradı. (QAK, 114).

DKK’de pek çok yerde bir ilenç ifadesi olarak geçen ve genellikle düşmanlar için kullanılan *yarimasun yarçimasun* “iflah olmasın, iyi gün görmesin; gün yüzü görmesin, yüzü gülmesin”, Kazak Türkçesinde de aynı anlamda *jarımağır-jetpegir* şeklinde kullanılmaktadır. İkilemenin ilk unsuru yarı-, Kazak Türkçesinde DKK’deki anlamıyla aynı anlama gelecek şekilde mevcuttur. DKK’deki yarı- yarçı- ikilemesine benzer bir ikileme de DLT’de (ilk unsuru aynı) yaru- yaşu- “dinlenmek ve sevindirici bir şeye sevinmek” anlamıyla *Er yarudı yaşudı* “Adam dinlendi ve sevindirici bir şeye sevindi” (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 385) şeklinde bulunmaktadır. Bu ikilemenin ilk unsuru olan yarı- Tarama Sözlüğü’nde “Tam olmak, kemale

gelmek” anlamıyla 16. yüzyılda Güvahi’den alınan tek bir veriyle yer almaktadır (TS, VI, 4349).

Kaz. T. *jarı-* “Gark olmak, bir şeyi bolca elde etmek, devlete/servete ulaşmak, zenginleşmek”. *Jaz aǵın, qıs omırtqasın özi jese, körıp pe eñ sol jannıñ jarıǵanın.* “Yazın sütünü, yoğurdunu, kışım ise kavurmalık etini kimseyle paylaşmadan kendi başına yiyen birinin iflah olduğu görülmüş müdür!” (QÄTS, C. 5, 496).

jarı- jet-: Jarım aǵır-jetpegir, ol malǵun jeti jüz kâpirmen attandı. “Gün yüzü görmesin, o melun yedi yüz kâfirle akın etti” (QAK, 118)

64. yaşar- “yeşermek, gövmek, canlanmak”.

Kaba ağacın kurımıydı, yaşardı âlir (D.60b-6).

Kaba ağacda tal budagın kurımıydı, yaşarıp gögerdi âlir (D.131a-6).

Eski Türkçede görülen yâş/yaş “yaş, taze; yaş ot” (Tekin, 2003, 258) türeyen yaşar- fiili DLT’de yaşar- “(bitki vb.) yeşermek, yeşillenmek” şeklinde görülür (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 957). Kelime Tarama Sözlüğünde üç veriyle yaşar- “yeşermek” şeklinde kayıtlıdır (TS, VI, 4378). Türkiye Türkçesine yeşer- biçimiyle gelen kelimenin art ünlülü yaşar- biçimi ilgili anlamıyla yazı dili ve ağızlarımızda görülmemektedir. DKK’deki yaşar- biçimi Kazak Türkçesinde jasar- şeklinde vardır.

Kaz. T. *jasar-* “yeşillenmek, gövmek; canlanmak, renklenmek, güzelleşmek”. *Jer jasarıp qalıptı, jaralǵanday janadan.* “Toprak, yeniden yaratılmış gibi yeşerip canlanmıştı”.; *Jaz ayında gül jar da, jasara ber emendey.* “Bahar ayında çiçek aç da canlanıver meşe gibi” (QÄTS, C. 6, 157).

65. yaşur- “gizlemek, saklamak”.

Er erden adın yaşurmak ‘ayb olur (D.146a-1). / Er erden atın jasırda, ayıp bolar. (QAK, 290).

DKK’de “adın yaşur- “adını saklama, gizlemek” deyimini için de üç yerde geçen ve yaşur- “saklamak, gizlemek” kökünden türeyen yaşur- fiili Eski Türkçeden itibaren kullanılarak günümüze ulaşmıştır. (Clouston, 1972: 976, 979). Türkiye Türkçesi ve ağızlarında bulunmayan kelime Tarama Sözlüğü’nde yaşur- “1. Saklamak, gizlemek, örtmek, kapatmak. 2. Örtülmek, kapanmak” (TS, VI, 4385-4386) anlamlarıyla kayıtlıdır. Kazak Türkçesinde jası- biçimini alan kelime aynı anlamıyla devam etmektedir.

Kaz. T. *jasır-* “saklamak, gizlemek, gözden kaçırmak”. *Qul-qutan, qaraqalpaq bolsa daǵı, Mal şirkin abıroyıñdı jasıradı.* “Kul köle, Karakalpak olsa dahi; mal mülk, rezaleti gizlemeye yarar”.; *Şeşesi Jamaldıñ bir qaǵaz jazıp otırıp, qasına bir xat tanıtın kisi barsa jasıra qoyıp jürgenin körüwşi edi.* “Annesi, Jamal’ın kâğıda bir şeyler yazıp, yanına okuma yazma bilen biri geldiğinde (kâğıdı) sakladığını görmekteydi (QÄTS, C. 6, 174).

66. yayқан- “dalgalanmak, çalkanmak”.

Toz yarıldı, gün gibi şıladı, deniz gibi yayқandı, meşe gibi qarardı (D.65b-10).

Qara Deniz gibi yayқанup gelen kâfirün leşkeridür (D.66a-5).

Arqıç qırda yayқанur ‘Ummân Denzinde (D.141a-13). / Arqış qırında jayқaladı, Umman teñizi (jaǵasında). (QAK, 281).

yayka- tabanından gelen (Clouston, 1972: 981) kelimenin yaykan- “sallanmak” ve yaykal- “sarsılmak” (Gabain, 1988: 310) biçimleri Eski Türkçede ve daha sonraki dönemlerde görülür. yaykan-/yayhan- “1. Yıkanmak, yunmak. 2. Çalkanmak, kımıldamak” (TS, VI, 4444) biçimleri Tarama Sözlüğü’nde kaydedilmiştir. Kelimenin *jayqal-* biçimi aynı anlamda Kazak Türkçesinde de devam etmektedir.

Kaz. T. *jayqal*- “sendelemek, sallanmak, dalgalanmak”. *Qurt-qaşarat tirilip, qustar uşar, qaz qonıp. Kök japıraq jayqanıp Jahan gülder saz bolıp.* “Kurt, haşerat kış uykusundan uyanarak kuşlar uçar, kaz konar. Yeşil yapraklar göz alacak şekilde gürleşip dalgalanarak bütün çiçekler melodiye dönüşür” (QÄTS, C. 5, 575).; *Jayqalğan egin jappay pisüwge aynaldı.* “Gürleşip dalgalanan ekin tamamen olgunlaşmaya başladı” (QTS, 193).

67. yaz- “iskalamak; şaşırmaq, yanılmak”.

Ol kâfirün üçin atıp birin **yazmaz** çoçısı olur (D.67a-6). / Ol kâpirdiñ öşigip atıp, eş **jazbaytın** sadaqşısı boladı. (QAK, 153).

Gördi, gök çayırınj üzerine bir qırmızı otag dikilmiş. **Yazup** “Bu otag kimünj ola?” dèdi (D.40a-5).

DKK’de toplam beş yerde geçen yaz- fiili üç yerde (yazı) yazmak, burada verdiğimiz örneklerde de *şaşırmak, yanılmak* ve *iskalamak, hedefi tutturamamak* anlamında kullanılmıştır. DLT’de yaz- “iskalamak” anlamıyla *Ol keyikni yazdı* “O, atışta, avı iskaladı”; *Yazmas atım bolmas, yanılmas bilge bolmas* “Iskalamayan atıcı olmaz; yanılmayan âlim olmaz” ve “(sözü) yanlış söylemek, yanılmak” *Ol sözinde yazdı* “O, sözünü yanlış söyledi, yanıldı” (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 376) anlamıyla görülmektedir. Tarama Sözlüğü’nde fiilin yaz- ve yazup *yañılmak, yañılup yazmak* kullanımlarıyla “1. Şaşırp yanılmak, hata etmek. 2. Hedefe isabet ettirmekte yanılmak” (TS, VI, 4459) anlamları bulunmaktadır. yaz- fiilinin DLT’deki ve DKK’deki kullanımı ile aynı olan anlamı Kazak Türkçesinde de bulunmaktadır.

Kaz. T. *jaz-* “yönünü bilememek, yönünü şaşırmaq, kaybetmek”. *Munday qasqırlarğa osı waqıtta da erik berip qoyğan eken. Elgi sorlı joldan jazıp üsinip qalar ma eken.* “Böyle kurtlara o zamanda da olanak vermişler. O zavallı yolunu şaşırp donar mı acaba?” (QÄTS, C. 5, 533).

68. yelim “tutkal”.

Qazılıq Koca anı gördüğünleyn yel gibi yètdi, **yelim** gibi yapışdı (D.103b-5). / Qazılıq Qoja onı körgende jeldey jetti, **jelimdey** jabıstı. (QAK, 214).

yelim kelimesi DKK’de iki ayrı cümlede *yel gibi yèt- yelim gibi yapış-* deyimini içinde “tutkal” anlamıyla geçer. Kelime DLT’de yelim ~ yilim “tutkal” anlamıyla görülür. Ayrıca kelimenin türemiş biçimleri olan *yelimle-* “(tüy vb. şeyleri) yapıştırmak”, *yelimlen-* “(tutkal) yapışmak, tutkallanmak; yapıştırmak” kullanımları da bulunmaktadır (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 964-965). *yelim*, Tarama Sözlüğü’nde (TS, VI, 4500) ve Kıpçak Türkçesinde “tutkal, yapıştırmak (Toparlı vd., 2003: 318) anlamlarıyla görülmektedir.

Kaz. T. *jelim* “yapıştırıcı, tutkal”. *Qağazdı qağazğa, ağaştı ağaşqa, temirdi temirge qosa salatın jelim der azirde keñ taralğan.* “Kâğıdı kâğıda, ağacı ağaca, demiri demire yapıştırıcılar şimdi oldukça yaygın” (QÄTS, C. 6, 310).

69. yığ- dër- “dermek toplamak, yığmak, biriktirmek”.

Bir yigidünj kara tağ yumrusınca mālī olsa **yıgar dèrer** taleb eyler (D.3b-2). / Bir jigittin Qaratawdıñ töbesindey mal-mülki bolsa da, **jiyip-terip**, (köbeygenin) qalaydı. (QAK, 40).

DKK’de yığ- dër- ikilemesindeki unsurlar Türkiye Türkçesinde aynı yapı ve anlamla bulunmasına rağmen ikileme biçiminde kullanılmamaktadır. Kazak Türkçesinde ise görülmektedir.

Kaz. T. *jiy-* “yığmak, toplamak”. *Egin orıp jiydi.* “Ekin biçip topladı”. (QTS, 236).

ter- “dermek, toplamak”. *Qırğa bardıq, gül terdik.* “Kıra gidip çiçek topladık”. (QTS, 632).

jiy- ter-: jiyğan-tergen “derleyip toparlayan”. Bâri sizdik boldı ğoy, Jiyğan-tergen malımız. “Derleyip topladığımız (kazandığımız) bütün malımız sizin oldu” (QÄTS, C. 6, 410).

70. yigit yeñil “gençler, delikanlılar”.

Neye geldiñüz, **yigit yeñil**? dödiler (D.91a-5). / Nege keldiñder, **jigit-jeleñ**? – dedi. (QAK, 194).

Bu yaña **yigit yeñil** gördiler kim av bozulmuş, her biri evlü evine geldi (D.123a-6). / Bul kezde **jigit-jeleñ** añ awlawdñ berekesi ketkenin kördi, är qaysısı öz üyine keldi. (QAK, 248).

DKK’de dört yerde geçen bu ikilemeyi M. Ergin (2004: 188, 219) *yigit bigler* ve O. Ş. Gökyay (1973: 86, 118) *yigit begler* okumuşlardır. İkilemeyi *yigit yeñil* olarak okuyan S. Tezcan, ikilemenin Eski Oğuz Türkçesi ve Osmanlı dönemindeki kimi eserlerinde *yigit yeñil*, Çağatay Türkçesinde (Babürname) *yigit-yeleng* olarak geçtiğini; Başkurt Türkçesinde *yigit-yilen* “yigitler, genç erkekler”, Tatar Türkçesinde *cigit-cilen* “delikanlılar ve yeniyetmeler”, Kırgız Türkçesinde *cigit-calañ* “önderin atlı maiyet erkânı ya da soylu kişiler” şeklinde geçtiğini söyler. (Tezcan, 2018: 329-331). M. Kaçalın (2017: 134, 170) ve S. Özçelik (2016a: 363, 491) ikilemeyi *yigit yeñil*, M. Tulum-M. M. Tulum ise *yigit yeñil* (2016: 345, 293) olarak okumuşlardır. Aynı ikileme diğer Kıpçak lehçelerinde olduğu gibi Kazak Türkçesinde de *jigit-jeleñ*dir. DKK’yi Kazak Türkçesiyle yayımlayan araştırmacılar, metinde *yeñil* olarak yazılan kelimenin yazımında bir yanlışlık olduğunu, doğrusunun “yeliñ” olması gerektiğini, ikilemenin Kazak Türkçesindeki *jigit-jeleñ* kullanımından hareketle öne sürerler ve bu *yeliñ* kelimesinin de DLT’deki *yeliñ* “bol rüzgâr esen yer” kelimesi olması gerektiğini belirtirler (Joldasbekov-Şadiyeva, 2019: 194).

Kaz. T. *jigit-jeleñ* “gençler, yigitler, delikanlılar”. *Awıldñ jigit-jeleñin sawıqqa şaqırdı. “Köyün delikanlılarını eğlenceye çağırdı”.* (QTS, 265).

71. yolçı yolaqçı “yolcu”.

Şunda bir delü yigit yolcımñ **yolaqçın**ñ, çobanñ çoluğñ etmegin alur (D.134b-11). / Munda bir asaw jigit **jolşı-jolawşın**ñ şoban-baqtaşınñ nanın tartıp alıp jür. (QAK, 268).

Türkiye Türkçesinde yol ve yolak “patika” kelimeleri ayrı ayrı bulunsa da yol yolak, yolcu yolaqçı ikilemeleri Güncel Türkçe Sözlük’te yer almaz. *yolaqçı* kelimesi Tarama Sözlüğünde DKK’dan alınan yukarıdaki tek veriyle “yolcu, yola giden” (TS, VI, 4649) anlamıyla kaydedilmiştir. Ayrıca Bor-Niğde ağzından derlenen *yolcu yolaqçı* ikilemesi “gezgin, gezgin durumda olan (kimse)” anlamıyla Derleme Sözlüğü’ne alınmıştır. *yolak* kelimesi DLT’de “patika, kırlarda bulunan küçük yol” ve “çizgili, üstünde çizgiler ve yollar bulunan şey” anlamlarıyla mevcuttur. DKK’deki yolçı yolaqçı, yukarıda verilen örnek cümlede de görüldüğü gibi, aynı anlamda Kazak Türkçesinde *jolşı-jolavşı* olarak kullanılmaktadır.

Kaz. T. *jolşı* “yolcu, yola giden”. *Üş jolşım şawıp keldi. “Üç yolcum, dörtñala geldi”* QTS, 241).

jolavşı (<jolavşı<yolagcı<yolakçı) “yolcu, yol yürüyen”. *Bir jolavşı alıs jerge barsa. “Bir yolcu uzak yere gitse”* (QÄTS, C. 6, 470-471).

jolşı-jolavşı: Munda bir asaw jigit **jolşı-jolawşın**ñ şoban-baqtaşınñ nanın tartıp alıp jür. “Şurda bir deli yigit yolcunun yoldan geçenin, çobanın çoluğñ ekmeğini alır” (QAK, 268).

72. yoşul- “bel suyu akmak, boşalmak”.

Kan Turalı nioābın serpdı, kız köşkten baqardı; tar kılığı **yoşuldı**, kedisi mavladı, avsil olmuş tana gibi ağzımñ suyu aqdı (D.92a-4). / Qan Turalı betindegi bürkewdi aştı. Qız saraydan qarap turğan edi. Tar müşesi **josıldı** (sulandı), mısıqtay miyawladı, awsıl bolğan tanaday awzıman suwı aqtı. (QAK, 196).

DKK'de yukarıdaki metin içinde yer alan “tar kıllığı **yoşul**” ifadesi DKK'de üzerinde çeşitli okuma şekli ve önerisi olan ifadelerden biridir. M. Ergin (2004: 188) ve O. Ş. Gökyay (1973: 87)“tarıklığı boşaldı”, O. F. Sertkaya (2007: 1857) ve M. Tulum-M. M. Tulum (2016: 347) “tarıklığı boşaldı”, S. Tezcan-H. Boeschoten (2018: 128) araya bir kelime tamiriyle “tar (ağzından) kıllığı boşaldı”, S. Özçelik (2016a: 367) de “tar kıllığı yoşul” şeklinde okumuşlardır. Okuyuşlarda farklılıklar olsa da hemen hemen hepsi “beli gelmek, inzal vuku bulmak, boşalmak, gevşemek, suyu akmak” anlamları vererek aynı duruma işaret etmişlerdir. İfadedeki “boşal-” fiilinin ilk harfi “y-“ ile yazılmasına rağmen, Dresden nüshasının yazıcısının metinde sık sık bir nokta (b) ile iki noktayı (y) karıştırdığı ve ilk kelime de tarıklık/tarıklık olarak düşünüldüğü için “boşaldı” diye okunmuştur. Bu duruma dikkat çeken S. Özçelik, kelimenin hem imlasından hem de DLT (yuşul-: “akıp dökülmek, fıskırmak” ve Derleme Sözlüğündeki (yoşu-: “5. gevşemek, 7. Hayvan eş isteme dönemini geçirmek”) anlamlarından dolayı yoşul-/yoşuldu okunması gerektiğini söylemiştir (Özçelik 2016b: 634).

Kelime DLT'de yoşıl- “(sirke veya boza küp musluğundan) akıtılmak” ve yoşul- “(kan, süt vb.) akmak” şeklinde geçmektedir (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 982). A. B. Ercilasun; Atalay, DTS, Clauson, Dankoff-Kelly gibi DLT ile ilgili yayımlarda *yuşul-* olarak okunan kelimenin Kırgız Türkçesindeki çoşu- “sel gibi akmak, akıntı hâlinde dökülmek”, Kazak Türkçesindeki josi- “(sıvılar) şiddetle ve çok akmak” anlamlarından ve Talat Tekin'in bu şekilde okumasından hareketle -o- ile yoşul-/yoşıl- şeklinde okunması gerektiğini belirtmiş ve bu şekilde okumuştur (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 269). Bizim de S. Özçelik'in okuyuşunu benimsediğimiz ifadeye geçen *yoşul-* kelimesi Kazak Türkçesinde bugün DKK'deki anlamıyla kullanılmaktadır.

Kaz. T. josi- “1. toplu halde bir yere doğru hareket etmek, koşuşturmak, bir yere doğru akın etmek. *Josıp jürgen bir jurt.* “Oraya buraya koşuşturmakta olan kalabalık”; 2. Sıvı nesnelere bolca akması; bolca dökülmesi. *Kan josıp ketti.* “Kan bolca aktı”. *Mandayınan ter josıdı.* “Alından bolca ter aktı”. 3. “Hızlı hareket etmek, fırlamak, hızlı gitmek, coşmak”. *Dalanı kezdi küy josıp.* “Bozkırı ezgi hızıyla yayılarak gezdi”. (QTS, 243).

josıl- “1. josi- fiilinin edilgen şekli. 2. aşağıya doğru hızlı dökülmek; akmak, hızlı akmak. *Kan josılıp tur.* “(Yarasından) kan hızlı akmakta”. 3. İzin açık, net şekilde gözükmesi. *Jilkının izi josılıp şıktı.* “Yilkının izi karşısında açıkça gözüküyordu” (QTS, 243).

73. yumuş (oğlanı) “hizmet eri, görev adamı, emir kulu, hizmetkâr”.

Menümde elümde ne var? Men dalı bir **yumuş oğlanıyam**, dedi (D.82a-13).

Kelime yumuş “iş, vazife” (Gabain, 1988: 313) olarak Eski Türkçede görülüp tarihî ve çağdaş lehçelerde de varlığını devam ettirmiştir (Clauson, 1972: 938). Türkiye Türkçesi yazı dilinde bulunmayan kelime Tarama (TS, VI, 4722-4723) ve Derleme sözlüklerinde “İş, hizmet, ödev, vazife, hizmet buyruğu” gibi anlamlarıyla kaydedilmiştir. Kazak Türkçesinde de kelime aynı anlamda olup ayrıca DKK'deki *jumus oğlanı* ile aynı anlama gelen *jumus adamı* bulunmaktadır.

Kaz. T. *jumis* “iş, hizmet, görev, emek; çare, durum, önlem”. *Qoyşılardıñ jumısı awır.* “Çobanların işi zor” (QTS, 250).

jumis adamı “çalışan kişi, görevli, hizmetkâr”. *Olar jumıs adamdarı goy, kündegisin künde tamaqqa jumasasa qalay şıdaydı? Bermey amal bar ma?.* “Onlar çalışan insanlar. Her gün kazandıklarını yemeğe harcamazlarsa nasıl dayanabilirler? Vermemeye çare var mı?” (QÄTS, C. 6, 570).

74. yumurlan- “toparlanmak, kendini toplamak”.

Yumurlanıp yerinden örü turdı, kıro ince kıızı boyıma aldı (D. 13b-8).

Lan kıızı gördi kim Qazan gelür, **yumurlanup** yerinden örü turdı (D.69b-7).

DLT’de yumur “hayvanın kör bağırsağı”, yumurla- “toplamak” ve yumurlan- “(insanlar) toplanmak” biçimleri görülmektedir (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 988). Clauson “yuvarlak, yumru; hayvan bağırsağı” anlamına gelen ve Türk lehçelerinde *yumur/jumur/jumır/çumur* biçimleriyle görülen kelimeyi *yum- köküne bağlar. *yumurlan-* Tarama Sözlüğü’nde Enveri’den alınan bir örnekle (Bir yere gelmiş yumurlanmış gelür) “bir araya gelmek, toplanmak” (TS, VI, 4720) anlamıyla kayıtlıdır. Güncel sözlükte aynı kelimenin fonetik varyantı olan ve halk ağzından Güncel Türkçe Sözlük’e alınan yumurlan- “yumru durumuna gelmek, yumru gibi olmak” fiili olsa da DKK’deki yumurlan- şekli bulunmamaktadır. Kazak Türkçesinde DKK’deki şekil, *jumurlan-* biçimiyle mevcuttur.

Kaz. T. *jumırlan-* “1. yuvarlaklaşmak, 2. Mec. vücudu güçlenmek, gürbüzlenmek, taparlanmak, (hastalıktan sonra) kendine gelmek. *Abay şegine tüsip, büyirden bir bayqap qarap edi, jonı da jumırlanıptı.* “Abay sınırına gelip uzaktan dikkatlice bakmıştı, sırtı da kabarıp toplanmıştı”. Murattıñ tulğası bıltrıǵıǵa qaraǵanda kädimgidey tolısıp, jumırlanıp qalǵan eken. “Murat’ın dış görünüşü geçen yılına göre eskiden olduğu gibi dolgunlaşıp toparlanmıştı” (QÄTS, C. 6, 567).

75. yund “kısırak”.

Gördi kim ılıcı kâfirler **yund** güderler (D. 133b-5).

DKK’de altı örnekte karşımıza çıkan kelime, Eski Türkçede yunt (yont) “at” (Caferoğlu, 2011: 305) olarak görülür. DLT’de yund “at” anlamında olup ayrıca *yund yılı* için de “Türkçede on iki yıldan birinin adı” denmiştir (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 351). Türkiye Türkçesi yazı dilinde yer almayan kelime Tarama Sözlüğü’nde yunt “kısırak” (TS, VI, 4727-4730), Derleme Sözlüğü’nde de yunt/yund biçimleriyle “at; beygir; damızlık eşek” anlamlarıyla kayıtlıdır. Kelime Kazak Türkçesinde “junt, junt jılı, junttay” şekillerinde bulunmaktadır.

Kaz. T. *junt* “Eskimiş söz. Yılık, at”. **Junt jılı.** “At yılı”. Kazak Türkçesinde bir de *junttay* “1. at gibi, yusyumu, semiz” sözü vardır ve güncel bir kelimedir. **Junttay bop semirdi.** “At gibi semirdi” (QTS, 243).

76. yuyındu “abdest atığı su, bulaşık su”.

İtümile bir yalaqda **yu(yı)ndum** içen azgün kâfir (D.22a-13). / İtimmen bir itayaqtan **juwindı**mdı işken azgın kâpir. (QAK, 74).

DKK’de sadece bir örnekte geçen bu kelimeyi M. Ergin, yundım (2004: 98) “bulaşığı”; O. Ş. Gökyay (1973: 18) yundum “bulaşık suyumu, çirkefimi”, M. Tulum-M. M. Tulum (2016: 179) yundum “bulaşık suyumu”, S. Tezcan-H. Boeschoten (2018: 52) yundum şeklinde okumuşlardır. Talat Tekin “Kitâb-ı Dede Korkut’ta Yeni Düzeltmeler” başlıklı yazısında, kelimenin Vatikan nüshasında *yuyındu* olarak yazıldığını, Eski Oğuz Türkçesi metinlerinde *yuyındu* ve Türkmen Türkçesinde *yuvındı* olduğunu belirterek okunuşun yuyındum şeklinde düzeltilmesi gerektiğini söyler (Tekin, 2004: 246). Tekin’in gerekçelerini ve düzeltme önerisini kabul eden S. Özçelik, kelimeyi yuyındum şeklinde okuyarak gerek Vatikan nüshasındaki yazılışı, Tarama Sözlüğü’ndeki yuyındu şeklini ve anlamı, gerekse Dresden nüshasında yazıcının pek çok örnekte “ye”yi atlamasından hareketle cümleyi “İtümile bir yalaqda **yu(yı)ndum** içen azgün kâfir” şeklinde okumuştur (Özçelik, 2016b: 340-341). Kelime, DKK’deki anlama uygun olarak Kazak Türkçesinde *juwindı* şeklinde görülmektedir.

Kaz. T. *juwindı* “Kap kacağı yıkadıktan sonraki kirli su, bulaşık suyu”. *Aldınan Aqbalasıqtı. Qolında itke quyatın juwindı bar eken.* “Önce Akbala çıktı. Elinde itin önüne konan bulaşık suyu varmış” (QÄTS, C. 6, 529).

77. yügür(t)- “yürütmek, atı koştur-”.

Çakmaqluca çobanları dünle **yügürden** (D.25a-5). / Şaqpaqtı şopandardı tünde **jügirtken.** (QAK, 79).

Şehbâz şehbâz atlar **yügürdi**, nalı düşdi (D.33b-9).

Yügrük atm **yügürdüp** Ƙan Turalı gürzin göge atar (D.90b-8).

DKK'de bir yerde yügür-, iki yerde de ettirgen biçimi olan yügürt- fiilinin kullanımı görülür. Yügür- “koşmak; akmak”, yügürt- “dökmek, akıtmak” (Gabain, 1988: 260) biçimleriyle Eski Türkçeden beri Türkçenin her döneminde görülmektedir (Clauson, 1972: 914). Kelimenin yügür-(yüyür-) “koşmak, hızlı gitmek” ve yügürt- “1. Koşmak. 2. Koşturmak. 3. Erkek hayvanı dişisine aşırmaq” (TS, VI, 4749-4753) biçimleri Tarama Sözlüğü'nde kaydedilmiştir. Aynı biçimler Derleme Sözlüğü'nde de “Koşmak, koşturmak, hızlı gitmek; Çiftleşmek, çiftleşme isteği göstermek (hayvan için), erkek hayvanı dişisine aşırmaq; sallamak” anlamlarıdır.

Kaz. T. jügir- 1. Koşmak; ayaklarıyla hızlı adımlar atmak, hızlı hareket etmek. *Dalağa jügirip şıqtı*. “Dışarıya koşarak çıktı”. 2. Bakışlarını bir yerde durdurmadan gözleriyle metni hızlı geçmek. *Közi jügirip qaradı*. “Hızla gözden geçirdi” (QTS, 252).

jügirt- 1. koşmak fiilinin ettirgeni; koşmaya mecbur bırakmak. *Köz jügirtti* – “bakış attı, hızlı baktı, geçti, fark etti”. *Qol jügirtti* - elini cebe vs. şeye sokmak, cebin içerisini iyice eliyle aradı, karıştırdı. *Oy jügirtti* – düşündü taşındı”. (QTS, 252-253); atm koşması, evcil ve yabancı hayvanların ileriye doğru ok gibi fırlaması. *Budan burın Aqqasqanı az-azdap qoyanğa jügirtip, eki-üş suwıtıp alğan*. “Bundan önce Akkaska'yı biraz tavşanın ardından hızla koşturup kovalatarak iki üç kez terini soğutmuştu” (QÄTS, C. 6, 591).

Sonuç

Çalışmada DKK'den seçtiğimiz ve günümüz Kazak Türkçesinde kullanımını göstererek örneklendirdiğimiz 77 kelime yer almıştır. Bu kelimeler, bugün Türkiye Türkçesi ölçünlü dilinde kullanılmamakta ve Güncel Türkçe Sözlük'te de yer almamakta veya ilgili anlamıyla geçmemektedir. *çulğa-*, *dün kat-*, *kegiş-*, *külük*, *mañra-/mañraş-*, *san (delim)*, *say*, *sevinç ver-*, *tomar* kelimeleri sadece Türkiye Türkçesi ölçünlü dilinde değil Tarama ve Derleme sözlüklerinde de hiç ya da ilgili anlamıyla bulunmamaktadır. *acığı tut-*, *agrıl-*, *avsil*, *bilik*, *darı-*, *düm*, *dünlük*, *gızıl-da-*, *ödi yarıl-*, *ötkün*, *sayra-*, *seksen-*, *tepel*, *yolaqçı* ve *yapa yapa* ise Tarama Sözlüğü'nde sadece DKK'den alınan verilerle kayıtlıdır. DKK üzerine yapılacak daha ayrıntılı bir incelemeyle bu kelimelerin sayısını artırmak da mümkün olur.

Sonuç olarak Dede Korkut Kitabı her ne kadar Oğuzların anlatıları olup Eski Oğuz Türkçesiyle yazılmış olsa da sıradan bir Oğuzca eser değildir. Dil, kültür, folklor, töre, inanç, mitolojisi, etnografya, düşünce yapısı bakımından bütün Türklüğün ortak eseri, en önemli hazinelerinden biridir. Oğuzların tarihî şartları itibarıyla Türk boylarıyla olan birlikteliğini ortaya koyabilecek dil malzemesini barındırması yönüyle de eşsiz bir anıttır. DKK, diğer Türk boylarıyla iç içe yaşanan bir zaman diliminde teşekkül ettiği için Oğuzca dışı unsurları da bünyesinde barındırır. Burada ele aldığımız 77 kelimedenden 15'inin sadece DKK'den alınarak Tarama Sözlüğü'ne kaydedilmesi eserin söz varlığının derinliğini, eskiliğini ve Oğuzca dışı unsurları göstermesi bakımından önemlidir. Kazak Türkçesi örneğinde yaptığımız bu çalışma Türkçenin zenginliğini, derinliğini, ortaklığını göstermektedir. DKK'nin söz varlığı, diğer Türk lehçeleriyle karşılaştırmalı olarak ele alınıp incelendiği takdirde bu ortaklık ve benzerliklerin çok daha fazla ortaya çıkabileceği kuşkusuzdur.

KAYNAKLAR

- Orucov, Ə. vd. (2006). *Azərbaycan Dilinin İzahlı Lüğəti (ADİL)*. 4 cilt, Bakı: AMEA Yay.
- Ağışev, İ. M. vd. (1993). *Başqort Tiliniñ Hüzlüğü (BTH)*. I-II, Meskeu.
- Argunşah, M., Güner, G. (2015). *Codex Cumanicus*, İstanbul: Kesit Yay.
- Caferoğlu, A. (2011). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yay.
- Clauson, Sir G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*. London: Oxford University Press.
- Dəmirçizadə, Ə. (1999). *Kitabi- Dede Qorqud Dastanlarının Dili*. Bakü: Elm.
- Dibo, A. V. (2013). *Etimologičeskiy Slovar Tyurskix Yazıkov*. Astana.
- Ercilasun, A. B. (2016). *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları*. İstanbul: Dergâh Yay.
- Ercilasun, A. B. (2019). *Nehir Destan Oğuzname (Oguz Bitig)*. İstanbul: Dergâh Yay.
- Ercilasun, A. B., Akkoyunlu, Z. (2014). *Kâşgarlı Mahmud, Dîvânu Lugâti't-Türk. Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. Ankara: TDK Yay.
- Eren, H. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara.
- Ergin, M. (1997). *Dede Korkut Kitabı II (İndeks-Gramer)*. Ankara: TDK Yay.
- Ergin, M. (2004). *Dede Korkut Kitabı I*. Ankara: TDK Yay.
- Exmetyanov, R. G. (2015). *Tatar Tiliniñ Etimologik Süzlüğü, I-II*. Kazan: Kazan Megarifi-Vakit Neşriyatı.
- Gabain, A. V. (1988). *Eski Türkçenin Grameri (Çev. Mehmet Akalın)*. Ankara: TDK Yay.
- Gökyay, O. Ş. (1973). *Dedem Korkudun Kitabı*. İstanbul: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yay.
- Kaçalın, M. S. (2017). *Oğuzların Diliyle Dedem Korkudun Kitabı*. Ankara: TDK Yay.
- Koç, K., Bayniyazov, A., Başkapan, V. (2012). *Qazaqşa-Türükşe Sözdik*. Almatı.
- Korkmaz, Z. (1988). Dede Korkut Hikâyelerinde Dil-Üslup Bağlantısı. *TDAY-Belleten*, Y. 1998, C. 46, S. 1, s. 101-12.
- Korkmaz, Z. (2013). *Türkiye Türkçesinin Temeli Oğuz Türkçesinin Gelişimi*. Ankara: TDK Yay.
- Nasilova, D. M. vd. (Red.) (2016). *Drevnetyurkskiy Slovar*. Astana: Ğılım Baspası.
- Öner, M. (2009). *Kazan Tatar Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yay.
- Özçelik, S. (2016a). *Dede Korkut -Dresden Nüshası- Metin, Dizin*. Ankara: TDK Yay.
- Özçelik, S. (2016b). *Dede Korkut -Dresden Nüshası- Giriş, Notlar*. Ankara: TDK Yay.
- Özşahin, M. (2017). *Başkurt Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yay.
- Joldasbekov, M., Şadiyeva, G. (2019). *Korkut Ata Kitabı (QAK)*. Nur-Sultan: Kültegin Baspası.
- Qazaq Ādebi Tiliniñ Sözdigi (QĀTS)* (2011). 15 Cilt, Almatı: A. Baytursınılı Atındağı Tilbilimi İnstitutı Yay.
- Januzaqov, T. (Red.) (1999). *Qazaq Tiliniñ Sözdigi (QTS)*. Almatı: Dayk-Press Baspası.

Sertkaya, O. F. (2006). *Dede Korkut Kitabı Dresden Nüshasının “Giriş” Bölümü*. İstanbul: Ötüken Yay.

Sertkaya, O. F. (2007). Dede Korkut'ta Geçen Tarıklığı Boşalmak İbaresini Üzerine. *I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı*, 9-15 Nisan 2006 (Çeşme-İzmir) Bildiri Kitabı, IV, İzmir, s. 1853-1862.

Tekin, T. (2003). *Orhon Türkçesi Grameri*. İstanbul: Simurg Yay.

Tekin, T. (2004). Kitâb-ı Dede Korkut'ta Yeni Düzeltmeler. *Makaleler II, Tarihi Türk Yazı Dilleri* (Yay. Haz. Emine Yılmaz-Nurettin Demir), Ankara: Öncü Kitap, s. 232-256.

Tezcan, S. (2018). *Dede Korkut Oğuznameleri Üzerine Notlar*. İstanbul: Yapı Kredi Yay.

Tezcan, S., Boeschoten, H. (2018). *Dede Korkut Oğuznameleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yay.

Toparlı, R., Vural, H., Karaatlı, R. (2003). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yay.
Tarama Sözlüğü (TS). (1996). 8 Cilt, Ankara: TDK Yay.

Tulum, M. (2004). Dede Korkut Oğuznameleri Üzerine Notlar'a Notlarla Katkılar. *Kaf Dağının Ötesine Varmak Festschrift in Honour of Günay KUT-II Essays presented by her colleagues and students Guest Editor: Zehra TOSKA, Journal of Turkish Studies/Türklük Bilgisi Araştırmaları*, 28/II, Harvard: Harvard University, s. 199-220.

Tulum, M., Tulum, M. M. (Haz.). (2016). *Oğuznameler. Oğuz Beylerinin Hikâyeleri*. Ankara: AKM Başkanlığı Yay.

Tuna, O. N. (1972). Osmanlıcada Mogolca Ödünç Kelimeler. *Türkiyat Mecmuası*, İstanbul, XVII, s. 209-250.

Zahidoğlu, V. (2015). Kitab-ı Dede Korkut'ta Bir Kelimenin Okunuş Hatası. *Türkolojiya*, No. 3, s. 97-103.

<https://sozluk.gov.tr/>

<https://bilim-all.kz/olen/11120>